

A'

Sékely Udvarhelyi Refor-
matum Nemes Közégyom
Könyvtárába küldi

az Iró.

7706. F. 54. VI.

DIÉTÉTIKAI

rövid

KÁTEKHÉZIS,

melyet

Az Erdély országi Reformatum

MÉLTÓSÁGOS

FŐ CONSISTORIUM

Rendeléséből,

A' városi alsóbb és falusi

Oskolák számára,

OLVASÓ KÉZIKÖNYVNEK

írt

SZ. SZOTYORI JÓSEF

Orvos Doctor.

Második megjobbitott kiadás.

Választott mondása :

Egy hazugságban sinsz nagyobb veszedelem, mint az orvosiban;

M. VÁSÁRHELYT, 1831.

Nyomtattatott a' Reform. Kollégium betűivel
Felső Visti Kali Jó'sef által.

Imprimatur

Claudiopoli 1830 15-a Aprilis.

SAMUEL MÉHES m. pr.

Librorum Revisor.

Most fiú — — most végy-bé bölts oktatásokat,
Mig szíved még tiszta, 's nem vett hibásokat;
Az újj edény, a' mely ízet bévett egyszer,
Megtartja mind végig, nem segít a' fűszer.

08436

Horatius után.

MÉLTÓSÁGOS GRÓF IKTÁRI
BETHLEN KATALIN

ASZSZONYNAK,

Néhai Méltóságos L. Báró és Gróf
Magyar Gyerő Monostori

KEMÉNY SÁMUEL ÚR,

Császári Királyi Kamarás,

Valóságos B. T. Status Tanácsos,

Erdély országi Statuum Praesidens, és

a' Reformátum Fő Consistorium Prae-
sesse

KEGYES ÖZVEGYÉNEK,

Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK,

valóban Pátronájának,

háládatoson ajánlja az Író.

Méltóságos Grófné,
Kegyelmes Asszony!

Mikor elmémben forгатom, mely tsudálatoson vezéreltettem 1826^{an} September 16^{kán} egyenesen az Exczellentziád hajlékiba Kolo'sváron, hogy ott szárnyai alatt várnám-bé azt, a mi azon hónap 18^{kán} 11 órakor réám eljövendő vala, ott, saját házamnál is jobb, és szerentsésebb helyen: akkor ezt mondom: „Tsudálatosok az Úrnak útai!” Egy véletlen eset alig engede tsak annyi időhaladékot is, hogy hív feleségem Marussi Annának hat rendből álló leveletskében sorso-mat tudtára adhassam; de annyit, hogy számomra orvosi rövid rendélésemet olvashatólag megírjam, nem engedett.

Midőn már a' halál árnyékában járnék, megjelent Exczellentziád, mint mennyei Követ, életben való megtartásomra mindent elkövetni. Annyi-val tartozom én azon pillantattól fogva

Exczellentziádnak, a' mennyivel
hogy ember tartozzék embernek, alig
szabad. Ha én azon időtől fogva is va-
lamit a' közjóra még munkálódhat-
tam; 's hogy ezen könyvetskét is szent
Vallásunk Fő Tanáttsa Rendelésére a-
zon okból és végre írhattam: Isten u-
tán Exczellentziádnak hálálom, és
Feleségemen kívül, még két nemes
Orvos Barátim, Mlgs. Protomedicus
Ferentzi Jò'sef és Tkts. Professor Ju-
denhoffer Mihály Urak fáradozások-
nak is köszönöm. Ne légyek én ol-
lyan, mint a' Nòé hollója. Engedje-
meg 's fogadja is el Exczellentzi-
ád, tiszta háladatosságom tsekély bi-
zonyításául ezen Könyvetskének, mel-
lyet ártatlan gyermekek számára ké-
szítettem, ajánlását: szívemből kíván-
ván, hogy azoknak szájok által is hír-
dettessék, valaholott és valameddig
ez olvastatik, a' mit Exczellentzi-
ád velem, eggyel az orvosi kitsinyek
közzül, tselekedett.

Nagyok , sokak és keservesek az
Exczellentiád vesztései ; de ké-
rem Istenemet , hogy azokban a' ki-
ket meghagyott , bővséges áldással
és örömmel pótoljon-ki mindent, ál-
dása tárházából!! Mikor pedig szí-
vemben az élet szikrája kialuvánd:
még akkorra is , hogy poraimban há-
ládatosság örököljen , azt hagyom és
rendelem

Exczellentiádnak

Iráom Maros-Vásárhelyen,
Februarius 24-dik napján,
1830-dik esztend.

alázatos szolgája
Sz. Szotyori Jó'sef.
Orvos Doctor.

E L Ő B E S Z É D.

Nintsen a' Tudományok és Oktatások között egy is, mely a' szükségest, hasznost és gyönyörűségest tökéletesbb egységben, sőt ugyanazon-ságban egyesítette volna magában, mint a' Diététika, nintsen tsak egy is. Nem az Ádám elesésében annyira, mint a' diétetikai rendszabások meg nem tartásában kell már ma az emberi élet rövidségének, és a' test sok fájdalminak is okát keresni.

Midőn pedig az idő a' mostani *Reformatum Méltóságos Fő Consistoriumnak* tartotta az anyai nyelven írandó kézikönyvekről való atyai gondoskodást, mely a' Diétetikát is oskolai olvasás szükséges tárgyának kinevezte, és annak készítéséről gondosan parantsolt: akkor a' maradék valódi boldogsága épületének egyik szegletköve le is tétetett. A' maradék háládatos emlékezettel tartozik ezért a' mostani Consistoriális Atyáknak; azomban az is, a' mik nélkül most szükölködünk, különösen nemzeti pólgári Oskolákat állíthat, 's állíttson is majd fel.

A' szülék és tanítók magyarázzák e' könyvetskét dologról dologra, értelmesen, ártatlanul, igasságban; ennek lelke és az Írónak is tzelja szerént magyarázzák ezt.

Ti pediglen édes Nemzetem kedves gyermekei, jövendőnek Birtokossi! addig is míg anyai nyelven mást, alkalmasabbat olvashatnátok: használjátok e' könyvetskét, melyet én fejem és szemeim kínos fájdalmai közt készítettem számotokra, használjátok ezt; e' pedig használjon Tinéktek, hogy hosszú idejűek légyetek a' földön, melyet a' mi Urunk és Istenünk adánd Tinéktek!!

Iráam Maros-Vásárhelyen,
Februarius 24-dik napján,
1830-dik esztendőben.

Sz. Szotyori Jó'sef.
Orvos Doctor.

E' munkátskának, mely elébb Kolo'sváron jött ki 1830-ban, minden példányai hamar elfogyván, szükségesnek látta az Iró másodszer is kiadni. M. Vasárhely. 1831. Januar. 8-kán.

Sz. Sz. J.

BÉVEZETÉS.

Hogy hívják ezen Könyvetstét?

Diétetikai Kátékhezisnek, azaz, oly kézi könyvetstének, mely a tapasztalatlan gyermeket rövid kérdésekben és feleletekben oktatja azon kötelességeire, melyektől függ, hogy ő jövendőben hoszszú és bődög életű légyen.

Melleyek azon kötelességek?

1-ső a' test épségének és szépségének megőrzése; 2-dik az életnek és jó egészségnek fenntartása; 3-dik a' betegség és gyógyulás eseteiben telyesítendők; 4-dik a' véletlen esetekben, és mérgek történeteiben szükséges segítő eszközök használása; mely kötelességek summája *Diétetikának*, v. élethosszabbító rendszabásnak neveztetik.

Köteles é minden ember ezeknek telyesítésére?

Minden ember köteles azért, hogy az Isten az egészség 's jóllétel fenntartására való igyekezetet minden ember szívébe kitörölhetlenül béoltotta; és azért továbbá, hogy egészség és jóllétel nélkül nem felelhet-meg az ember maga rendeltetésének.

Honnan vesszi a' Diétetika maga rendszabásait?

A' tiszta tapasztalásokból, és a' józan okosságból, melyek egymással nem ellenkeznek; mindazáltal a' józan okoskodás szabja magát a' tiszta tapasztaláshoz.

Mit tanit a' tapasztalás az egészség dólgában?

Hogy a' velünk, és körüllettünk lévő dólgoctól nagy mértékben függ egészségünk, életünk, vagy halálunk.

Hát a' józan okosság mit tanit?

Azt, hogy mind magunkat, mind a' körüllettünk lévő dólgoctat megismérni törekezdjünk; és azt, a' mi egészségünknek ártamas lehet, eltávoztatni,

a' mi pedig hasznos, azt annak fenntartására vagy helyre állítására fordítani igyekezzünk.

Hány részből áll az ember?

Két egymástól tökéletesen különböző, még is egymással nem ellenkező részből, testből és lélekből. A' test kiterjedt valami, a' lélek pedig gondoló valóság.

Mennyiben mondhatni, hogy valaki maga oka betegségének vagy halálának?

A' mennyiben tehetségében állott valakinek betegsége okát előre ismérni, szabadsága volt azt elkerülni, és módja magát abból gyógyítani 's még is mindezeket elmúlatta: annyiban mondhatni rólla, hogy oka betegségének, vagy halálának.

Mitsoda rosszak járnak a' betegséggel?

A' fájdalmas érzése, a' drága idő vesztese, a' költségek tétele, a' tökéletes meggyógyulás bizonytalansága, és az abból származó félelem, a' meggyógyulás után is a' könnyebb visszaesés lehetsége.

ELSŐ RÉSZ.

ÉPSÉG ÉS SZÉPSÉG.

Mit értünk az épség és szépség állapotján?

A' kinek lelke az okosság tehetségeivel, és szabad határozással; teste a' munkára alkalmas, izmos, hibátlan, és hijjánatlan tagokkal bír; erköltse pedig tiszta és ártatlan: az ilyen neveztetik épség és szépség állapotjában lévő embernek.

Hol juthat-el az ember ezen állapotra?

Nem a' vad, vagy társaságon kívül való életben, a' mely rövidebb, bizonytalanabb, sanyarúbb, a' testet lelket félszegítő viszontagságoknak inkább ki vagyon téve; hanem a' társasági életben, mely hosszabb, bátorságosabb, gyönyörűsegebb, és mind a' test, mind a' lélek mivélésére külömbféle alkalmatosságokat szolgáltathat.

Kötelessége é hát az embernek magát mivélni?

Ha az ember földjét szántja, irtja, gyomlálja, hogy több 's jobb gabonát teremjen; ha gyümöltkéjét a' vadhajtásoktól, vízágtól, mohától 'sat. tisztítja, 's óltás által nemesíti, hogy jobb ízükké tégye gyümöltkéit: akkor fel se lehet tenni, hogy kötelessége ne volna az embernek a' maga személyét testében lelkében mivélni, és nemesíteni.

Kikre bízott ezen kötelesség telyesítése a' gyermekek körül?

Minthogy magok a' gyermekek erre még tehetetlenek, a' szülékre, tanítókra, 's más jó emberekre vagyon bízva, hogy őket neveljék tanítással, intéssel, fenyítéssel, jó példával; fel neved-

vén pedig kinek kinek kötelessége magát mivelni.

Mitsoda állapot ellenkezik az épség és szépség állapotjával?

A' félszegség és nyomorékság állapotja.

Mitsoda állapot ez?

Az az állapot, melyben a' lélek tehetségei, a' test tagjai, vagy nintsenek meg mind, vagy pedig ha meg vagynak is, de egy vagy több is közülük a' maga munkájának rendesen való vitelére alkalmatlan.

Hányféle okokból származhatnak a' félszegségek és nyomorékságok?

Háromféle okokból: ugyan is azok vagy a' szülektől mennek-által mintegy örökségül a' gyermekekre, néhány ízig; vagy a' mások körülletünk való vígyázatlansága és gonoszsága miatt származnak bennünk; vagy végre mi magunk is okozzuk magunknak tudatlanságunk, szófogadatlanságunk és pajkosságunk által.

Szabad é félszegséget, nyomorékságot okozni?

Nem szabad: mert ez által az ember alkalmatlanná tétetik arra, hogy a' maga munkásságát rendesen folytathassa, és magát mivelhesse, 's ugyan ezért, mint természettel ellenkező dolog, a' Szent Írásban is tiltatik, 's a' pölgári törvények által is megbüntettetik. Nem szabad tehát ép fogát kihúzni, újját elvágni az embernek, hogy katona ne lehessen; kettős viadalokban egymást félszegesíteni; az ártatlan ép gyermeket akármilyen okból kihérélni; vagy akárkit akármely módon bizonyos tételre nyomorékká tenni; annyival inkább nem szabad pedig sem magát, sem mást megölni.

Hogy lehet eleit venni a' szülektől gyermekeikre örökség szerént szálló félszegségeknek, nyomorékságoknak?

Úgy, ha épek épekkel, egészségesek egészsége-

sekkel, tiszták tisztákkal a' maga idejében házasodnak egybe.

Mikor van ideje az egybe házasodásnak?

A' mi nemzetünkben a' férjfi megházasodhatik 24 esztendőnek bétöltése után; a' leány pedig férjhez mehet 18 esztendő korától fogva. A' férjfi lehet mintegy 10 esztendővel idősebb feleségénél, de a' leányzó egy hónappal sem lejjendő férjénél.

Mi módon okoztatnak mások által az emberben félszepségek, nyomorékságok?

Sokféle módon az apák, anyák és mások által, még pedig a' fogantatástól fogva egészszen az életnek végéig.

Mire kell tehát a' terhes asszszonynak vigyázni, hogy magzatjának még születése előtt ártalma ne legyen?

El kell távoztatni minden indulatosságot, u. m. haragot, boszszankodást, méjj búsulást, félelmet, ételben, italban, kivált erőssen hevítő italban, munkában, 's akármilyen egyébben való mértékletlenséget; némely ételbéli kívántsíságinak bételyesítését nem kell halogatni; továbbá magát meghűteni vagy felhevíteni, testét köntössel szorongatni, hágtájsájni, ugrani, tántzolni, emelni, melyből megütődése, döfődése következhetik, ántsorogni, bá-mészzkodni nem lehet a' terhes asszszonynak a' nélkül, hogy ártalmat ne okozzon magzatjának. Nagy szerentse okos, vigyázó, mértékletes, józan életű apától és anyától származni.

Mi a' megszabadult anya kötelessége magára 's gyermekére nézve?

Magát lelki és testi tsendességbe helyeztetni, minden nehéz ételtől, hevítő italtól, kávétól, bortól, pálinkától, ro'solistól magát telyességgel megtartóztatni, minden szorgos gondoskodást, teprenkedést eltávoztatni, legalább is két hetet a' szü-

lés után tökéletes nyugalomban, ágyban tölteni, és így, ha lehetséges gyermekét magának szoptatni, 's azt mindég tisztán tartani; a' szoba melegét pedig mérsékelteni.

Köteles é minden anya maga szoptatni?

Minden egészséges anyának, akár úri, akár szegény rendből való légyen, oly szoros kötelessége szoptatni a' maga gyermekét, hogy annak elmúlása nagy véteknek tartathatik, és sok veszedelmes következtései lehetnek. Mindazáltal a' felette gyenge, bizonyos nyavalyákban lévő, vagy azokra hajlandó anyák jobban tselekszik, ha egy betsületes tiszta dajka által szoptattatják gyermekeiket, vagy azzal segítnek a' dólgon, hogy egy előhasú ifjú tehént tartanak istállón, úgy szoktatván hogy napjában hatszor is lehessen fejni, 's mindannyiszor a' gyermeknek belőlle melegen tejet adni; vagy pedig azzal, hogy egy fejős ketskét tartanak, 's ezzel szoptattatják előre néhány ízben jól megmosván, szarvait is tövekből jól megsutitván. Az a' szerentsés anya, a' ki maga szoptathatja a' természet szava szerént gyermekét, azon kívül, hogy azt sok lehető veszedelemtől megőrzi, megnyeri annak szeretetét telyesebb mértékben, elkerül sok alattomos betegséget, és sokáig meg is tartja a' maga szépségét.

Ha nints teje az anyának a' gyermek születésekor: mivel pótolhatni-ki az elsőbb öthet napokban az anyai savós tejet?

Ifjú tehén tejéből óltóval, vagy borkóvel készített oly savóval, mely még egyszer felforraltatván tojás fejeirivel megvékonyittatik, kitisztittatik. Ez igen jól, és rágás nélkül takarítja, a' mi szükséges, hogy a' szurkos seprőlék kitakarodjon. Jöhetnek azomban esetek elő, melyekben egyedül a' hánytató marasztya-meg a' tsetsemőt életben.

Mire kell még vigyázni az újjonnan született gyermek körül?

Meghólnak nézetvén, a' felélesztést el kell próbálni; a' szülés közben meghoszszaodott főnek, meglaposodott orrnak megigazítását a' természet-re kell bízni; a' leragadtnak tettző nyelvet értelmes és vigyázó orvossal kell felvágatni, nem pedig a' bába durva körmeivel felszaggattatni, mely miatt többé nem szophatik a' gyermekek; a' torokban lévő enyves nyálat tiszta tollúszárral, nem pedig nagy körmű újjal, kell kivájni; a' kőldök sinorra szorgalmatosan kell vigyázni, ne hogy rosszszúl köttessen, vagy leszakasztasson; a' tisztulás mind a' két útját, ha valyon szabad é, meg kell vizsgálni. Ártalmas továbbá a' tzifra főköttők, homlok-köttők, pólaköttők szorítása, a' kezeknek, lábaknak fatsarása; félelmes az anyával való hálátás, a' megnyomás veszedelmiért; a' matska, kutya, tojós, kotlós tyúk, madarak, 's más házi állatok azon szobában való tartása, bűdös métsék égetése, a' gyermeknek oly helyekre való tétele, a' honnan lehengethetik, és miatta siket, néma, bóldogtalan léssen; vagy a' hol belé hal a' pihe dunyhába, vagy gunyák vettethetnek reá, 's megfullasztathatik; vagy pedig a' hol egyenesen szemébe mégyen a' világosság, melyből következik szemfájás, és éppen ellenkezőleg, egyenesen hátúlról jó a' világosság, mely okozhat kantsalságot; veszedelmes végre az altatás kedviért durva és rázó rengetés, sebess hintáztatás, altató szer 'sat.

A' gyermek öltözetében mire kell vigyázni?

Légyen az tisztitható, tiszta, könnyű, meleg, bőv és szabad tizenkét esztendő koráig; a' fő ne szoktatódjon meleghez, a' nyakruha fagon álljon, a' mej, gyomor, has, hátgerintz, oldalbordák, fartsak hüléstől oltalmaztassanak, de ne szoritassanak, kezek lábak szoritva ne légyenek, hogy a' vér mindenütt szabadon foroghasson, és a' tagok gyakoroltathassanak.

Miként okozhatnak még mások félszegséget, nyomorékságot?

Négyféleképpen u. m. *elsőben* vigyázatlanságból p. o. kortsomákon, mulattságokban, vásároknak, tilalmas helyeken, vadászatokon; *másodszor, szántszándékoson*, haragból, boszszúból; *harmadszor, ítéletesen*, büntetésből, p. o. orrnak, fülnek megtsonkításával, kéznek elvágatásával 'sat; *negyedszer, gyógyítási tzélből*, mikor az életnek megtartásáért kéz, láb elvágatik, fog kihúztatik 'sat.

Hát az ember maga magának miként okoz félszegséget, nyomorékságot?

Magavetésből, megerőltetésből, ide tartoznak: a' bírkózás, emelés, hajgálás, és minden veszedelmes játéka a' gondatlan ifjúságnak, sok tselekedetei az indulatos, a' részeg embernek. Ezek által lésznek: fejbétörés, nyaktörés, hátgerintztörés, tsonttörés és hasadás, fitzamodás, az ízekben rándulás, marjulás, sokféle sérülés, szakadás, belek kiomlása. Vágnak olly nyomorékságok is, melyek az életmódjának következései.

Mi a' tanúság ezekből?

Az, hogy az ember minden mozdulásit, tselekedetit úgy intézni igyekezzen, hogy azok által se vigyázatlanságból, se szántszándékoson, se másban se magában, sem az egész testben, sem annak egyes részeiben az épséget le ne rontsa.

Mitsoda egyes nemes részei vágnak az emberi testnek?

Az öt érzékenységek műszerei, melyeknek épségétől függ nem tsak a' testi szépség, erő, tartóság, hanem a' léleknek is ép és helyes munkálódása.

Melyek ezen öt érzékenységek?

A' Látás, Hallás, Szaglás, Izézés, Tapintás; látunk szemünkkel, hallunk füleinkkel, szaglunk or-

runkal, ízelítünk nyelvünkkel, tapintunk főként újjaink begyeivel.

Mimódon lehet a' Látást, Hallást, Szaglást, épen megtartani, tökéletesíteni?

A' tiszta levegőben és szabad helyen való gyakorlás, és a' főnek mértékletes levegőben, inkább hívesen, mint felette melegben való tartása által, még pedig a' gyermeki korban kezdve. A' zárt levegőjű szobákban való tartás által okoztatnak félszeg képzelődések, rossz gondolatok, kísértetektől való félelmek; a' főnek nagy melegben való tartása miatt, akár házi, akár öltözeti légyen az, megtojúl a' vér a' főben, a' kigőzölges meggátol-
tatik, és támad szemtsipázás, fülfolys, fájás, seb-
zés 'sat.

Nevezetes é a' szem a' testben?

A' szem igen nemes az öt érző eszközök közt; mert ennek segítségével folytathatunk mindenféle munkásságot, jöhetünk és mehetünk szabadon, láthatjuk az égnek és földnek minden szépségeit, egymásnak tekintetét, kellemeit; ez a' léleknek tüköre, melyen mintegy kisugározik. A' szemet nagy tökéletességre lehet vinni, ha gyermeki kortól fogva szoktatódik, és megkíméltetik a' sokféle ártalmaktól.

Mik a' szemek ártalmai?

A' napba, tsillámló óra, fényes fedelekre való nézés, a' visszavetett sugárokknak a' szemre való jövele; a' hónak, hóldnak, tűznek világánál, homályban, vagy igen nagy világosságban való olvasás, tsipke kötés, romlott levegő, bűdös métsék, füst, vizes gőzök, por, fővény, feslett élet minden időkorban ártanak.

Vagyon é házi orvosság a' szemfájás ellen?

Vagyon; a' tsipázás ellen legjobb a' saját éhnyállal való kenés; közönségesen a' szem tartosságára, és annak fájdalmai gyógyítására legjobb szem-

víz a' friss forrásvíz, melyel felkelés után fél órával reggelenként elébb a' vakszemet, azután a' homlokat, végre a' szemeket meg kell mosni, és száraz tiszta kendővel a' nedvességet leszárztván, későbbben úgy kimehetni. Hasznos a' szemfájás ellen a' jó lábvíz is, melyet így kell venni: melegített vízben korpát, és kevés sót kell tenni, fél óráig a' lábakot benne tartani, 's az alatt minden 10 pertzentésre kevés meleg vizet hozzá töltögetni, hogy melege egyformaságban maradjon; ezután meg kell a' lábakot törölni meleg ruhával, 's melegített ágyba le kell nyugodni.

A' fül szükséges é?

Felette szükséges; mert ez által hallunk, a' hallás pedig a' lélek kiformáltatására mulhatatlannul megkívántatik p. o. hallás nélkül nem lehet megtanulni beszélni, e' pedig mely nagy hijánosság! A' hallás továbbá némely veszedelmeknek híradója, hogy vigyázzunk. Ezek felett, ki tudná elémondani milyen sok gyönyörűséget érezhet az ember a' hallás által a' mu'sikából, éneklésből, mások beszédéből 'sat.

Mit kell tudni, 's megtartani a' fülről 's hallásról?

A' hallás eszközének felette ártanak a' kemény, éles, váratlan hangok, tsattanások, melyek a' fül dobját igen megrezzentik, a' hideg és nedves lakhelyek, húzós levegő, meleg takaró, por, kemény fűlsár, vagy éppen sáratlanság, idegen testekkel való bédugás, fűlbemászó, bolha, víz, az orr erőssaknyóssága; különösen pedig a' pofon és nyakontsapások, főütések siketitenek. A' füleket a' meg-nótteknél hetenként takarítani kell, a' gyermekek-nél pedig mindennap; a' fűlgombát főkötővel a' főhez leszorítani káros; némely nehéz hallásokban könnyit a' pára, kivált meleg kenyérből, és a' láb.

víz; bogár ellen hasznos a' fülbe faolajat tölteni; az éles nyílallásokat enyhíti a' mákolaj, kedves melegen a' fülbe bortsáttatván. Tökéletesíti a' hallást a' mind két fülre való gyakorlás, a' mu'sika és a' messze lévő harangozásra, tsengetésre való ügyelés.

A' sikettségből származik sokszor a' némaság, ebből a' tagzó beszédnek értelemmel való nem tanulhatása, ebből az állatokhoz való közelítés az indulatosságban. Azon kegyes intézetek, melyekben a' Siketnémák és Vakok sorsa könnyítettik, az emberi mivelődésnek nemes, és szükséges vól-táról bizonyítanak.

Mi az orr?

Nem tsak szépség az ábrázaton, hanem a' szaglász műhelye is; a' szaglász pedig hasznos és szükséges az életre, jó hát orratlanságra okot nem adni, az orrat a' szagosodástól meg őrizni, ha nem vólna is a' társalkodásban másoknak alkalmatlan. Az orrak között is vagon tökéletességbeli különbség, a' kedves illatok, bűzök, felébresztő szaglóok a' szerint munkálódnak, a' himlőről, 's a' fene bűzről messzére tudósittatunk. Ártanak a' szaglászoknak a' rossz levegő, egésségtelen szoba, és félszegesít a' portubakolás.

Az orrvérfolyás a' véres emberekben, a' gyermekek némely betegségeikben orvosság, kipótólja a' vérszípóztatást; de a' gyakori, vagy igen nagy mértékbeli megfontolást érdemel; a' mérséklést, a' megállítást jó Orvostól meg kell tudakozni, hogy nyavalyarontás, vakság, fojlódás, mejbéli vízkórság, 's halál ne következzenek belőlle (nem különben vagon az aranyérrel is). Hibáznak a' gyermekek, midőn egérfarkúfű leveleyel orrokat vérfolyásra szoktatják. Az orrnak nedvesnek, de nem taknyosnak, nem is száraznak jó lenni.

Az Ízérségnek hol a' helye, 's mi haszna?

Főképpen a' nyelven, közönségesen pedig a' száj egész padlásán, és felette parantsol sok embernek. Az étel, ital, orvosság [rendszerént] tárgyai az ízlésnek. Hogy meg ne szagosodjék; a' száj, szükség azt, mindennap háromszor tiszta vízzel kimosni, kivált a' gyermekekét.

Miért szagos sokuknak a' szájok?

Nem tsak az odvas fogtól és mosatlanságtól, hanem attól is, hogy nagyot falnak, 's rágatlanul nyelik-le, sóst, füstöst, fűszerest, sok édeséget esznek; erős italt sokat, vizet pedig keveset isznak; mások pipáznak 's a' szükséges nyálat, mint az asszonyok is a' fonással, kipökik,

Melyik a' leg szélesebb kiterjedésű érzés?

Az Illetés: ebből az, a' mi újjaink begye által eszközöltetik és esik-meg, mondatik szorossan ötödik érzékenységnek, *Tapintásnak*. Ez által tanuljuk-meg, hogy valamely test, melyet tapintunk, lágy, kemény, sima, darabos, éles, buta, kedves és kedvetlen fogású, szelid vagy fájdalmas még a' meleg vagy hideg-is; ez az érzés az egész emberi test bőrére ki vagyon terjesztve

Vagyon é a' tapintásra nézve is kötelességünk?

Minthogy a' tapintás a' bámulásig tökéletesíthető, a' mit láthatni a' vakokban, kiterjedése is pedig széles; minthogy a' látás, hallás tsalattatásait, még a' kísértetek dólzában is, ez megigazíthatja: szükség azért a' tapintást tökéletesíteni; az ártalmakat, minéműek a' nem tisztán tartás, a' hidegnek és melegnek egymással sebes felváltódási, a' dúrva munkák, elkerülni, és mosódás által tisztán 's érzékenyül megtartani; különösen, az Orvosnak, a' Seb-orvosnak és Bábának kötelessége ez.

Vagynak é még több nevezetes részek is?

A' test minden részei szükségesek ugyan, mint a' melyek külömbféle tzélokra, munkákra rendel-

tettek; de még is nem mind egyforma tekintetűek. Szembetűnő kötelességeink vagynak ezekhez is:

a) *A' főhez*, mely egy tsont kastély, vagy on abban a' nagy és kicsi agyvelő patyolat lepjeivel, élet tsergedező ereivel; ezt ütéssel, döféssel, 's hasonló erőszakokkal ostromolni nem szabad. A' hajdonfőt megőrizni a' nap hév sugaraitól, a' dér zuzmaráitól, felette szükséges dolog (ártalmas a' hajdon fővel való gyászolás).

b) *A' hátgerintzhez* merőben; ez az emberi testnek nemes oszlopa; sokféleképpen bántathatik ez, u. m. emelés, fatsarás, gombolyítás, nyújtás, azokon kívül hűlés, hevülés 's ezekből következő gyúladás által; nem szabad ezt bántani.

c) *Egy hasi velőtskéhez*, mely mondatik *napfonadéknak, nap koszorúnak is*; ez a' felügyelője az emberi test tápláltatásának; egyetlenegy szerentsétlen döfetése szörnyű halált okoz; ezt is kímélni kell.

d) Nagy és fontos következésű kötelességünk van a' *szemérmetségéről neveztetett részekhez*; azoknak szemérmetes megőrzésektől, velek játék nem úzésétől nagy mértékben függ az épség és szépség, a' hosszú élet és jó egészség; következésképpen ezen tanáts bévevése 's telyesítése eléggé nem ajánltathatik.

e) *A' fogakhoz*; nem tsak dísz adnak az arztúlatnak, kedvesebb folyamatot a' beszédnek, hanem még jó egészségnek is jelei a' jó és szép fogak, 's feltételei a' jó emésztésnek. Ártalmasok ezeknek a' forró étel, ital, kávé, 's levesek, a' hideg víz, rossz levegő, pipázás, édesség, sok ételek, azoknak meg nem rágása, villával fúrdálás, magvak törése, tsont rágás, kétfelől való nem evés. Mosni kell a' fogakat háromszor mindennap tiszta vízzel, szeliden súrolván az újj begyével.

f) *A' hajhoz*, mely egy szálas növevény; a' szív banatjara, a' lélek aggódására egy éjjel is megőszül;

naponként estve meg kell mosni 's fésűlni, reggel mosatlan fésűlni jobb; de hajpusztítás a' fodorítás és égetés; szép, de még sem kevélykedni való ékesség.

Mi már a' szép emberi test?

Az, a' melyben minden ízek, tagok, vonások oly mértékben állanak egymáshoz, hogy a' szemet kedvesen tsiklándoztatják, gyönyörködtetik.

Jegyzés. A' szépség érzése eredeti az emberekben, mint az igasságé 's helyességé. 'sat.

Vagynak é szépítő szerek?

Igenis vagynak: 1-ső a' jó *Egészség*, a' telyes virágú ifjúság, eleven játéku kiformált test, megtölt feszes erek, szép szín, általlatszó bőr, villogó tűzű szemek, jóllételt 's megelégedést sugárzó tekintet, mozdulás.

2-dik a' jól formált testnek kimiveltetése, tökéletesítése.

Jegyzés. A' tökéletesítés kezdődik a' gyermeki korban, a' tagok szabad használhatásán, gyakorlásán. Szükségesek a' tiszta, szabad levegő, tiszta ivóvíz, egyszerű egészséges táplálók, könnyű köntös, feredők. Az első 11 esztendőbeli önkéntes gyakorlás, annakutánna tanittatási nehezebb testi mozgások, gyakorlások szabják-meg a' miveltést. A' 12-dik esztendővel már lehet bizonyos órákon gyakorlásra szorítani a' gyermeket. Erköltsi tekintetben most kell az engedelmességre szoktatni, most az igaz mondásban gyakorolni; a' többi megadatnak.

Miért szükséges a' gyakorlás?

Mivel kisebb erővel, rövidebb idő alatt nagyobb, többet, 's jobban véghez lehet vinni akármely dologban a' gyakorlás által mivelt testnek, mint a' gyakorlatlannak. Többet észszel, mint erővel.

Mitsoda testállás illik az ifjúhoz?

A' beszélővel szembe, 's egyenes állásban, felemelt fővel, bésfogott szájjal, *lenni; így kell

néki jární, kelni, munkálódni. Rútúl áll magát e erezszteni, görbén úlni, állani, mejjét béhúzni, fejét lesütni, szemeit letsüggeszteni, száját kitátni, félválról beszélni; a' mosdatlanság, vágatlan körom, a' kezeknek némely hasítékba dugása 'sat. miveletlenség jele.

Mi ügyesíti hát a' gyermeket?

Ha mind a' kétfelét egyformán gyakorolja, a' nélkül, hogy baloggá légyen; ha vonásait ábrázatjának, nem félre húzott rántzokban, hanem természetzi állásokban tartja.

Vagyon é többféle szépség is?

Vagyon a' nemesebb emberi *szépség*, mely a' bóltsek, az igasságosok, az ártatlanok, a' világsodottak szépsége himlőhely nélkül, mikor az ész világos, józan okosságú; a' szív nemes, minden igaznak, helyyesnek, jónak nyitva; a' tselekedetek ártatlanok, a' gonosztól, igasságtalanságtól idegenek; és ezeket minden tekintet, ábrázatvonás, megállás, hang, szó kedves illendőséggel belólról ki is jelentik.

Kit illet ezen szépség megszerzése?

Minden embert egyformán; kedves a' virtusz a' szép testből, széppé teszi 's kedvessé a' nem szép testet is ez. Különösen illeti a' szép nemet; mely ha rendeltetésének megfelel; a' gonosz ösztönöknek, minémű az irigység, harag, önszeretet, hiúság, makatsság, bosszúállás, ellenek tud állni, vagy azokat magából, ha vólnának, ki tudja irtani; 's végre az ő házában, 's azon kívül is szelid, szemérmes, mérséklett: már úgy tiszta angyal és áldás.

MASODIK RÉSZ.

ÉLET ÉS EGÉSSÉG.

Miben áll az emberi élet?

Munkásságban és szenvedésben. I. Mós. III. 19.

Mi lehet ezeknek végteljk?

A' személyes tökéletesítés, és a' sors bodogítása; ezeket mivelni pedig rokonaival, felebarátaival, minden ember társaival, minden embernek rendeltetése és kötelessége; úgy éppen a' megszemélyesített Közjával is.

Mire vagyon tehát az embernek fő szüksége?

Jó és erős egészségre, vagy azon bődög állapotr, melyben az ember inkább lehet nem tsak hosszú életű, hanem még vidáman, tartósan, könnyen, álhatatosan munkás is; hordozhat terheket, kiálhat viszontagságokat. A' gyenge és beteges állapotú ember kitsiny szellőt, esőt, hideget, meleget, fáradságot, kedvetlenséget mindjárt megérez.

Hányféle értelemben lehet valaki hosszú életű?

Kétféle értelemben: u. m. 1-ször az esztendőök száma szerint. p. o. Muszka Országban közelebb-ről egy ember 160 esztendőn feljül élt, de Magyar Országon is egy Tzártán Péter nevezetű ember 185 esztendőket ért, mint Fischerus írja (Lásd ORVOS, lap 10). 2-szor a' tettek jósága és nagysága mértéke szerint. — A' bölts mindkettőt elérni törekedik. Lásd Hufel. D. 1. L. 190.

Mik az első értelemben a' hosszú élet feltételei?

A' hosszú életű feleség, az élet műszereinek épsége, a' külső dolgoknak böltsen mérséklett befolyások, és a' magán való uralkodás.

Mellyek az életre 's egészségre szükséges külső dolgok?

Bajos választást tenni köztek, melyik elsőbb,

és szükségesebb, úgy egybe vagynak szőve, fonva; mindazáltal a' rendért elkezdhetni a' legfinumab-
bakan: *világosság, meleg* 's az után a' vastagab-
bakra: *étel ital* — 's más dőlgekra szállani; meg-
jegyezvén hogy az élet, mint lehetőség, belőlről
adatik kinekkinek, mint p. o. a' taplóban a' gyúl-
hatás, a' kovában, atzélban a' gyújtás; adatnak még
sajáti külömségek, mellyek nem tsupán szoká-
siak.

I. Világosság és meleg.

*Hányféle befolyásai vagynak a' világosság-
nak és melegnek?*

Közönséges az egész természetre; szorossabb
az élő testekre; még közelebbi az állatokra; leg-
szorossabb az en.berre, annak szemekre, bőrre,
's egységére.

Mit térszen setétség és hideg?

Az térszen kevés sűgárú világosságot, mint va-
gyon a' setét tömlőkben; ez pedig kitsiny mér-
tékű meleget, mint vagyon a' jégben. Amazt mé-
ri a' szem, ezt a' melegmérő és a' tapintás, de
ez annyival hibázhatóbban, hogy minden ember
maga is gerjeszt 's éleszt magának meleget.

*Mit kell ezekről átalýában tudni 's megtar-
tani?*

Hogy ezeknek valamint legmagossabbra hágó
pontyait, úgy legalsóbbra szálló fogait nem tud-
hatni, hogy egyik végsőből a' másikba hirtelen ál-
talmenni veszedelmes; hogy minden általtételnek
leptiben, idő közbenjövésével kelletik megadni;
hogy a' nap világosságában tűz vagyon, azért üveg-
gel gyűjthatni, és tükörrel szemet kiégethetni;
hogy a' tüzelő fában és hóltszénben 'sat, lappang
világosság, tsak bontakozásra várakozik; vagyon
melegtelen világosság is a' hóldivilágban; vagyon
világosság nélkül való meleg a' forró vízben: és
ezek a' magok módjok szerént befolyanak az em-

ber állapotjára. Az erős világosságot lapotzkás táblával, zöld előruhával mérsékelhetni. A' meleget, zöld leveles ágakkal, friss víz öntözéssel apaszthatni.

Jegyzés. Az erdők létele nevezetes mind az egészségre, mind az élet nyugalomára nézve; 's nagy kár rendetlenül vágni, nagy hijánosság nem szaporítani, nagy boldogság pedig jó fával tüzelni, kivált télben és házban.

Hevülés, hűlés, fázás.

Mit nem szabad tsinálni a' meghevültnek?

Hirtelen megnyugodni, köntöst változtatni, hideget inni (e' pusztított-el sokakat), hívesre menni, földre, fűre lefekünni, elalunni, magát szelöltetni, 's még fagyaltakat enni, vagy jeget szopogatni — nem szabad.

Mit kell tsinálni a' meghevültnek?

Tsendesen mozogni, levegőhúzást kerülni, flánnel testét súrolni, megszáraztani, későbbben tiszta száraz meleg, de nem füstölt fejérműt venni, osztán száraz kenyeret darabig rágni, 's a' lagymatag italt azon keresztül eresztetni; a' tséplő, a' favágó elegyithet kevés pálinkát is.

Mit tsináljon a' ki meghűlt és megfázott?

Tégyen mozgást, súrolja testét, igyék meleg levest, melegegtske sert, borzavirág öntettyét, vegyen lábvizet, más köntöst.

II. Levegő.

Mitsoda levegőben él az ember átalyában?

Elegyesben, ú. m. jó és rossz, tiszta és bétisztátalanított, vesztegetett, vagy egészségtelen levegőben. A' levegő kiterjeszkedő, nehéz test, mely az élet fűvőjit is izgatja, 's némely betegítősegek szállása.

Milyen az egészséges levegő?

A' mely friss, nem pessedt; a' mely tiszta, nintsen dögleletes, pestises, fojtós nyavalyás részekkel

elegyedve, bétisztátalanítva és béterhesítve, 's nints vizes gőzzel béaztatva. Az ily levegő teszi az embert egészségessé, vidámmá, tsendessé még is; szeréz ételkívánást, jólesést, könnyű lélekzelést, ad tsendes álmot, gyermeknek nevededést, jó színt, mindennek könnyű érzést, általhattya külső és belső részeit, tápláló étel és ital is egyszersmind.

Mik vesztegetik meg a' levegőt?

A' megrekedés, a' nap világától való nem élesztődés, motsárok és álló tók, a' sokféle kigőzőlgések, párazatok, szűk helyen sok emberek, tömlötzek, Ispotályok, hólttestek, madarak, majorságok és matskák, büszhödt ganéjdombok, perváták, olaj és fagygyú lámpások, mosott gúnyák, kő és hóltszenek, virágok, ragadó nyavalyák: mindezek egészségtelen részekkel béterhesítik a' levegőt.

Miféle levegő az, mely a' must és a' serforrásakor oly fullasztó?

Az a' rendes levegőnek legkevesebb, de legnehezebb, 's azért alól fekvő része, mondatik szén-gőzes levegőnek, vagyon még a' méjj kútakban, az elhagyott pintzékben is, a' gyertyát is kiöltja.

A' szelekről mit kell tartani?

Azt, hogy azok fúvását, járását gondosan ki kell tanulni, 's ablakokat, ajtókat a' szerént kinyitni vagy bétenni szükséges. A' keleti és déli meleg szelek sok helyen pestist hajtanak, a' hideg északi szelek visszaverik azt.

Milyen időjárás egészséges, vagy egészségtelen?

Egészséges az az időjárás, mely száraz, de nem szerfelett, tiszta, derült, mérséklett meleggel: ellenben egészségtelen a' ködös és szeles hideg, 's a' nedves meleg; jobb a' száraz hideg; mint a' nedves hideg, szükség a' köntöst, öltözetet az időjáráshoz alkalmaztatni.

Jegyzés. Vagyon az esztendő részének, az idő

járásának, a' levegő változásának befolyása a' betegségekre; innen azok most gyúlasztók, melyeket oltani és hívesíteni; majd epések melyeket alól, vagy felyül tisztítani; viszont gyengítők, melyekben élesíteni, erősíteni; másszor kortsosok, melyeket kortsoson szükség gyógyítani, és úgy is szokták.

III. Víz.

Hány pontból nézettethetik a' víz?

Mint a' természet földi gazdaságának egyik és igen nevezetes feltételes része, mely a' származásra, létel fenntartására, szaporodásra, tenyészésre, termékenységre elmúlhatatlan.

Mint az egyes ember háztűz tartására is szükséges adomány, p. o. az állatokra, őrlésre nézve (a' víz őrel, a' bor jegel).

Mint legegészesebb ital az egészségeseknek, orvosok a' betegeknek, és tisztaság eszköze minden sorsú és idejű embereknek, az első feresztés vizétől fogva az utolsó megmosogatás vizéig.

IV. Tápláló Eledelek.

Melyek a' jó eledelek?

A' melyek könnyen emészthetők, jól táplálók, átalváltozásokban ártalmat nem okozók, könnyen szerezhetők, készíthetők, megújulást éreztetők: azok jó eledelek.

Melyik a' legrégibb, legközönségesebb, legegészesebb tápláló eledel, 's mikre kell vigyázni?

A' jó kenyér, e' süttetik tiszta búza, vagy ró'slisztből elegyítés nélkül; jósága megtettzik kívülről, ha nem igen tömött, nem tippanós, hanem jukatos és könnyű; a' búza is nem dolhottas, nem bogárette, nem ártalmas magvakkal elegyítet volt; a' liszt nem mojos, nem penészes; sava, dagasztása, keletése, tüze megadva. — A' fejer kenyér kevesebb táplál, de könnyebben emészthető, jó be-

tegnak; a' ro'skenyér bővebben táplál, jó ízű, de nehezebben emészthető, munkás, mozgó életű embernek alkalmasabb; ártalmas a' meleg kenyér, kivált ha víz ital követi; betegítő a' régi penészes egésségtelen lisztből sült kenyér. Tartozik pedig minden gazda jó kenyérről gondoskodni.

Mit tarthatni a' másféle lisztekről?

Nem kenyérnek, 's nem is elegyíteni valók (hanemha szükségben), 's tápláló erejekben, emészthetőségekben alábbalább e' szerént szállanak: árpa, törökbúza, haritska, zab, jó földimagyaró; vagnak szükségbeli, és szokatlan kenyérpótlek, ú.m. növények gyökere, haja, és napon sült agyagpogátsa is, melyel nemzetek félesztendeig rendszerént élnek, de színtelenek.

Hogy lehet a' jó kenyeret közönségesse tenni?

Közönséges sütőkementzék 's tanult sütők behozásával; ez által gyúlasok, sütkölődések ritkúlnának.

Mit kell a' süteményekről atalyában tartani?

Hogy egésségtelenek; de a' kéttzersült könnyű és egésséges.

Egészesek é a' hüvelyes, a' gyökeres, a' leveles vetemények?

Tagadhatlanul meglehetősen gyomrot kívánnak, 's annyiban nem is betegnek valók. A' hüvelyeseken segít a' hajalás, és jól táplálnak. A' jól megfőtt gyökérnémük is [elég jó táplálók; a' murok nyersen éve gelesztát hajt, reszelve a' fenés sebre való, főve mejjet enyhít, a' répa nyersen bővölkedik nádmézzel, sülve, főve jó köhögésben; a' káposzták és saláták, spinot, spárpa nehéz emészthetők, az olajos saláta tsinál álmat; a' spárpa hajt vizelletet, köszvényeseknek nem ajánltatik, nem vatsorára való tsemege.

Mit tarthatni a' gombákról?

Nehezen emészthetők, nem táplálók, némelyek gyanusok, mások bizonyosan mérgesek, halálosok.

Hát a' jól megért gyümölcsök közönségesen ajánlhatók é?

Igen is, mivel azok nyersen és aszalva étel, ital, orvosság, és egyszersmind gazdaságosok. Kár nem szaporítani a' mezőken.

Miért lesznek az emberek rosszul a' gyümölcst után?

Vagy azért hogy éretlen vólt, vagy vizet isznak utánna, vagy gyomrok is gyenge, 's telve van más étellel.

Hát a' sárga, a' görög dinnye és ugorka jók é?

A' jóféle sárga dinnye, melynek íze és illatja is van, a' jól ért görög dinnye délután igen jók, frissítők, de tsak a' fennebbi feltételek alatt; az ugorka salátának készítve hevít, sózva nehéz emészthető, nyers leve próbáltathatik szárazbetegségben.

A' fűszerekre vajyon é szükség?

Tsak mint orvosságokra, (kivéven a' sőt és e-tzetet) a' gyermekeknek ártalmasok, az egészséges embereknek szükségtelenek, 's divatlankodás ösztönei.

A' húsnémű természetes tápláló é?

Az emberi test alkotása hozza magával a' hús-ételt, a' mivelődés elkészíti azt, 's jó ízűvé teszi, a' bújálkodás elfűszerezi; a' vad ember gyomra nyersen is megszენvedí: mert sok függ a' gyomor jóságától, különösségétől, és a' szoktatástól.

Hogy lehet a' hús eledelt elrendelni?

Leg táplálóbb a' tehénhús, leg könnyebb a' vadhús, őz, nyúl, szarvas, fogoly, és császármadár 's több effélék húsa; ezek után a' házi majorságok, borjúhús, verőmalatz; nehezek a' kövér bárány, és 'siros húsok, vadsertés, rétze, lúd, házi hízlalt sertés; ez utólsók nem is betegnek valók, hanemha kívánságból; a' füstölt és sózott húsok nehezek, ha szintén kedvesek is; kitsit is táplálnak.

Jegyzés. 1) a' meghajtott állathúsa poronyobb.

2) a' vadszagú húsok undorítók, tsömöröltetők.

3) a' beteg állat húsa egésségtelen.

Egészesek é a' halak?

A' sovány halak nem egésségtelenek; de a' 'síros, kövér halak tsömöröltetők, az ikrások ártalmasok, gelesztát szaporítók; a' rák jó ízű, de nehéz.

Természetes tápláló é a' tej?

Leg természetesebb, még pedig forralatlan a' mint az kifejetik, nem eggyezik az etzettel, hevítőkkel; a' ketske és tehén tejek sokkal könnyebbek, mint a' bivaltej; nehezek a' téjgyűjtemények, 's ártalmasok a' máj és lép dugulásban, 's a' súlyben lévőeknek.

Hát a' tojás hogy jobb?

A' friss tojás hígan legjobban táplál, 's legkönnyebb; keményen pedig nehéz emészthető.

Hát az olaj, a' nádméz és színméz?

Az olaj nem étel, nem ital, 's még is nehéz a' gyomorban. A' méznémük inkább orvosságok, tsemegék, mint ételek, gyomor és fog rontók általjában, 's nem gyermekeknek valók, kivált ha gelesztások.

A' főző edényekre kell é ügyelni?

Nagyon kell, hogy mindenkor tisztában főzzenek, különösen a' rézedényekre, hogy gazdagon fejeronasok légyenek, külömben mérget is észik belőllek az ember.

Milyen a' gazdaságos asztal?

A' melyre kevésféle, de elegendő, tisztán készült, jó ízű ételek, inkább veteményesek, mint költségesek tétetnek; a' mely mellé megéhezve ülnek, falataikat tsendesen rágják, nyelik, beszédekben függetlenek; a' mely mellől vídámon, megkönnyebbedve kelnek-fel, 's a' mely után várják, hogy a' maga idejében feltétessen a' vatsora, 's azt jó ízűn megeszik.

V. Italok

Mi a' legrégibb, legközségesbb, 's legkönnyebben is szerezhető ital?

A' jó víz; légyen forrási, folyamati, vagy kúti, ha az világos, tiszta, jó ízű, nem szagos, a' gyomrot nem terheli, nem fájósítja, habzik, borsó megfő benne: úgy jó iható víz az.

Az egészségtelen vizet egészségessé, a' szagos húst is szagatlanná lehet é tenni?

Igen is a' hóltszén mindeniken segít, 's egészségesbökké teszi azokat; a' motsáros, fővenyes víz követ okoz, kivált ha tartóztatik a' vizellet.

Hát a' borvizek hasznosok é?

Azok orvosságok; de az egészséges ifjaknak nagyon ártalmasok.

Mi haszon a' vizivóságban?

Jobb szájíz, könnyebb, szabadabb gyomor, tsendesebb álom, tartósabb szem, szelidebb indulat, hivatalokra alkalmasabb létel, 'sat. Olvasd Hébe 1824, lap 191 — 201-ig.

Egészséges é a' kávé?

A' tiszta, 's jó fekete kávé, gyomor erőssítő, tejesen jó tápláló a' fővel munkálódók számára; az egészséges gyermekeknél szükségtelen, de mint orvosság, sok esetben segít; segéd kávé pedig a' forrázott tseremakk, mely téjszaporító 's erőssítő is.

Hát a' ser is egészséges?

Ha jól készített, 's nem kábítókkal, jól is megforrott, 's nem fitzkó: úgy egészséges a' ser, de nem ifjúnak, 's nem estvére való.

Hasznos ital é a' bor?

A' tiszta, 's jó ízű régi bor az öregeknek téj, a' gyengélkedőknek, betegeseknek mértékletesen merő orvosság, melyet nem pótol-ki semmi; egészséges gyermekeknek ártalmas, de a' betegeseknek erőssítő kitsiny mértékben. Meg kell jegyezni, hogy

másutt méreggel édesített bort is szoktak árulni, mely igen ártalmas.

Lehet é a' pálinkát ártatlan itálnak tartani?

Nem lehet; a' gyermekeknek merőben méreg, másoknak épségét öszverontya, szépségét meg-rútítja, a' belőle következett betegségek gyógyit-hatlanok; hideg időben inni nagyon veszedelmes.

Hát senki nem ihatik pálinkát?

Az erőss és izzasztó munkát tévők elegyit-hetnek vizekbe pálinkát, ú. m. az aratók, favá-gók, hutáknál dolgozók.

Vagyon é a' hevítő italoknak az erkölcsre 's életre befolyások?

Életrövidítők, bűnre vívók, koldusbotra juttat-ók, gyalázatot okozók, oktalan állattá változtatók.

Jegyzés. A' ki valamely roszból valóban kíván megtérni, tanátsos nem halogatva, 's nem is aprán-ként, hanem egyszeriben, és változhatlanul tenni azt, és a' rosznak rokonait is kikerülui. Még nem holt-meg senki azért, hogy egy pillantatban le-mondott a' pipáról, kortsomákról 'sat.

Melyik az igazán takarékoson terített asztal?

A' melyre jó kenyeret, egészséges tiszta vizet, reggelre tejet tésznek, ama vers szerént: Szaraz tzipom édes íze, Egy kis forrás hideg vize, Jól esik mig tejem lesz.

VI. Ruházat.

Hány okból szükséges a' ruházat?

Két okból: 1-ör, az épség és egészség óltal-mazása végett, az idő sanyarúságai 's ártalmai ellen.

2-or, a' társasági szemérmesség, illendőség és tisztelet fenntartására; mert a' rongyos ember útálatos, gyanus; magyar köz mondás: pénz be-tsület, ruha tisztesség,

Milyen hát a' jó 's egészséges köntös?

Mely az idő járásához vagyon alkalmaztatva,

nyárban könnyű, vékony, nem izzasztó, nem szorító, nem is jukatos; télben könnyű, meleg, nem szűk. Jóságokra nézve így következnek: len, keuder, selyem; alábbvalók a' gyapott, a' szőr, a' gyapjú. A' főnek nyárban legjobb a' fejer, könnyű, elől nagy ereszü (karima), hátúlról is fedős, hegyes, magas tetejű kalap; télben jobb a' fekete, de az eresztelen kalpag, süveg, kivált a' fejer havan, szemrontó; a' nyakszírtfedő is hasznos, esőt, havat, szelet, hideget, 's meleget is elvét.

Milyenek a' rossz köntösök?

Mind azon szabásúak, tsinálátúak, melyek szűkek, szorítók, a' szoros gyermek-főkötők, szoros pólalások, szorongató vállak, láblik, pléhek, haltsontok, térdkötők, paputsok, tsizmak, melyek tyúkszemet okoznak; rossz a' nehéz köntös is, mely a' vért béfelé tolja, 's vérpökést, guttaütést okozhat; legrosszszabb isméretleneknek, betegeseknek köntösseit mosatlan, tisztítatlan felvenni; veszedelmes pestises vidékből köntöst vásárolni, viselni.

VII. Lakó és háló szobák, hajlékok.

Mikre szükséges vigyázni a' házak építésében?

1-ör, a' helyre; légyen annak földje száraz, tömött, kevésse felemelt, nem vizes, nem televényes; ne légyen motsárok, álló tók, vizek, perváták, ganéjdombok, huták, gyertyaöntők 's hasonlók szomszédságokban.

2-ör, a' szobák falaira; ne légyenek a' falak 10, 11 lábnyinál magassabbak, mivel a' meleg és jobb levegő felvészi magát; de nem is törpébbek 7 lábnaál, mert azon alól igen sűrű a' széngőztől a' levegő; előre kiméressék a' hálóhely; ablakok, ajtók, fűtökementze távulatska légyenek az ablaktól, ágytól, nyíló ajtótól, az ágy feje és lába bár egy jó singre mind az ablaktól, mind az ajtótól; az ablakok, ajtók, napkeletre, vagy délre nyíljanak; alól

szeleltető jukak légyenek (pintzébe lejáró ajtó se szobából, se tornázból soha ne légyen): deszkával padimentomoztassanak a' szobák, és nem földel, mely bűdös; nem téglával vagy kővel, melyek hidegek, 's az eleső gyermekek inkább is bétörik, hasítják fejeket rajtok.

3-or, *matériájokra*: legmelegebb a' jó fenyőborona, sövény, de mindenik tűzfészek; legjobb a' jól kiégetett jó téglá, bányakő, legrosszabb a' patakő, 's tsak pintzének való.

Miről esmérszik-meg a' lakó 's háló szoba egészségtelensége?

A' lakók színéről, köntössek penészedéséről, penész bűzről, falak vizességéről, hidegségéről.

Mik egészségtelenítik hát a' szobákat?

A' sok emberek, oktalan állatok, vizes gúnyák szárasztása, nagy meleg, széngőz, métsék, pipázás, lotsolás, ganéllás, nem takarítás, nem szárasztás, új meszelés, ebéd 's vatsora után nem szellőztetés 'sat. A' szellőztetésnek napjában kétszer, nyitott ablakokkal és ajtókkal kellene megcsinálni.

VIII. Tisztaság.

Miket szükség tisztán tartani?

1-ör, saját testünket mindennapi többszöri mosdás, és hetenként való feredések által.

2-or, köntöseinket mosatás, takarítás, kipo-rozás által.

3-or, ételeinket, konyháinkat, edényeinket.

4-er, lakó és háló szobáinkat, múlató helyeinket.

5-ör, a' tselédet is a' tisztaságra szorítani, szoktatni kell.

Feresztés, feredés hasznosok é, 's mikre kell ezekben vigyázni?

Gyengén meleg vízben a' *feresztés* igen nevezetes eszköz arra, hogy a' gyermekek erőssedjenek, nevededjenek, jól alugyanak, izmosok légyenek.

A' feredők a' meglett embert fáradtságában

megújítják, elevenítik, a' beteget élesztik, ételhez kedvet és jó álmot adnak. Vigyázni kell, hogy senki üres gyomorral, 's még inkább megterheltel ebéd után hamar, annyival inkább melegske feredőbe ne üljön, mert a' gutta elüti; a' víz melegét lassan szaporítsa a' feredő, nagyra ne nevelje; egy órány túl ne múlassan benne, testét megszárazsza; a' hideg feredőbeli mulatás négy, öt pertzentésig lehet, a' főt elébb meg mosván. A' ki folyóvizben ferdik, szép és meleg napon, nem hevült vagy izzadt testel, nem estve hívesben, nem méjj, örvényes vagy kerengősben ferdjék, füre se heveredjék, szárazba öltözvén, tsendesen léptessen haza felé.

IX. Munkásság és nyugalom.

Mi a' munkásság jutalma?

Jó egészség, hosszú élet, tsendes nyugtató álmom, jó kedv, vidámság, tehetőség, tisztább 's jobb erkölts; de módja, ideje és mértéke van a' dolognak is; nem kell erő felett, 's idő előtt a' gyermeket, nem egész nap senkit, még tselédet sem, dólgoztatni.

Mi a' dologtalanság és restség következése?

Elegésségtelenülés; különösen pedig vétek és köldusság.

Mit kell tartani a' tántzról, mu'sikáról, festésről?

A' tántz frissítő mulatság, hasznos vagy ártalmas volta függ módjától, idejétől, mértékétől, tzéljától, személytől, árt p. o. a' viselősnek, a' vérpökőnek 'sat. A' tántz ügyesit, de a' közbejöhétó meghütések veszedelmesek; a' mu'sika szelidit, néhol gyógyit, néha puhit, edét is lop-el sok szükségestől; a' fúvó mu'sika ront mejjet is. Festés, rajzolás nemis időtöltések, de szemrontók. Az ének legnemessebb mu'sika, a' gyenge mejjet is erőssíti a' tsendes cneklés.

Hat az álmom dologtalanságé?

A' tsendes álmom a' betegnek gyógyító bal'sam, a' fáradt munkásnak megújító pihenés, tsendes és álomlátások által nem zavart édes nyugalomnak ideje. Az ily álmom segíti az ételkívanást, emésztést, táplálást, ad erőt, kedvet a' munkára, 's valóságos jótétemény.

Hogy lehet a' jó álomra szert tenni?

A' mérsékelt munkásság, a' mértékletes élet, a' tisztaság és jó lelkiismeret által; továbbá lefekvés előtt kiki mind a' kétféle tisztulásait végezze, kivált a' gyermek vizelljék; lehet a' vizellést ugyan szoktatni, de nem jó szorongatni, melyből guttaütés, halál jöhet, vagy fővénybetegség; azért éjjelre sert inni, gyümölcsöt enni árt a' gyermeknek, 's oda is vizellik akaratra ellen, a' gelesztákat is a' forrás felháborítja. Nyugalmasabb az álmom a' jobb oldalon, rossz pedig a' balon, még rosszabb hanyat és hasra feküve; veszedelmes a' fejet is bétakarani; illik egyik tenyeréből fülpárnát tsinálni balha ellen is, a' más kezét tisztességesen elnyújtani, de nem a' két láb közzé tenni; nem igaz, hogy a' ki jól iszik, jól is aluszik.

Mik szaggatják és zavarják meg az álmat?

A' restség, divatlanság, tisztátalanság, igen fűtött hálószoba, pihe derekajok, irtóztató álomlátások, gond, bú, bánat, bosszúság, harag, gonosz lelkiismeret; gyermekeknél az ijjesztő képek és beszédek, mesék, kivált melyek délután mondatnak.

Mennyi az alvás ideje?

Gyermekek és öregek hosszabban aludjanak, középidejűeknek elég 6 vagy 7 óra, mert a' hosszú álmom döggé, resté, zsimbessé, puhává, butává, betegessé, szegénnyé teszi az embert; éjjeli 12 órát jó és egészséges aluva tölteni.

Az ágynéműben mire jó vígyázni?

Ne légyen igen puha, sem igen meleg, azért

mátráztok és kevés párnák, tiszta lepedős takaródzók a' jobbak, és nem a' píhe derekaj, vagy dunyhák; kiki maga ágynéműjébe feküdjék.

Mikor van a' lefekvés és felkelés ideje?

Mikor a' munkától fáradt test álmosodik, le kell fekünni; és mihelyt kinyúgodta magát a' test, keljen 's öltözzék-fel az ember, különben elpuhul.

Hányan alhatnak egy ágyban?

Egy ágyban, egy mátráztzon, egy takaró alatt, minden állapotban, időben, tsak egy, és nem több ember. Hiba hát az unokákkal alunni, valóságos betegítés, egésségtelenség és bűn az ártatlan gyermeket tselédek mellé, és közé fektetni 'sat.

Jegyzés. Veszedelmes jó szagú, friss szénán hálni, a' háló szobában erős illatú virágokat p. o. tubarózsát, úgy állatokat is megszenvedni.

Tóldalék.

Miben áll az igazi mentőszer és védorvoslás?

A' józan okosság és tiszta tapasztalás, tsalhatatlan mentőszernek isméri a' belőlről való ok nem adást; valamint védorvoslásnak, a' betegséget kiformaló külső alkalmatossági ok elkerülését. p. o. a' kémény kigyulásának belső igaz oka, annak kormossága, de a' tűz tevés alkalmatossági oka. E' két pontból kell megítélni az előre való érvágtásokat, különösen a' viselős aszszonyoknál, a' vérszípóztatásokat, köppejeztetéseket, a' tavaszi és őszi tisztítókat, a' borvízre való járássokat, 's több hasonlót; e' két pontból minden más mentő erejű szerket, és védorvoslások módjait, akármiféle nevet viseljenek is azok.

A' szegény ember mitsoda szerket tartson házánál?

Borza, székfű, hársfa virágot, fodormintát, méhfüvet, fejer ürmöt, martilaput, tormát, fe-

kete nadályt, mályva és örvénygyökeret; ifjú tserfának sárga haját, és kökénygyöker haját száraztva, kender, fenyő és lenmagot, mustárt (mely a' kámfort belől jól pótolja), mind ezeket tisztán külön zatskóban, tzedulázva, száraz helyen fel-függesztve, 's utóljára jó etzetet, egy hójagot klistélyozó tsóvel, és hoszszukó ferdőkádat.

Mikről szükséges az Orvost levélben tudósítani?

A' beteg neméről, esztendeiről, a' betegség közelebbi okáról, hová fészkelődéséről, többszöri vóltáról, miket használnak légyen eddigelé, 's mi következéssel? álmáról, álmatlanságáról, ábrázatja vonásairól, 's hallásáról, látásáról, szája száradásáról, 's orra dugulásáról, bőre izzadásáról, vagy száraz, égető vóltáról, 's gyomra, vizellete járásáról; a' szenvedések versenként való megjelenéséről, az ész járásáról, a' szuszogásáról, és fekhete módjáról, különösen a' fejrénépeknél. Igen fontosok még az étel, ital kívánás, vagy azoktól való undorodás és nyelhetés, a' száraz, a' sárga és barnás, hasadozott nyelv és ajak, a' ro'sdás fogak; kézzel való kapdosás, pihe szedegetés; a' bőrön megjelent kiütések. Mindezek a' hol megvagnak, a' levélből ki nem maradhatnak.

HARMADIK RÉSZ. BETEGSÉG ÉS GYÓGYULÁS.

Meg kell é minden embernek betegedni?

Szükségképpen nem kell minden embernek megbetegedni, mivel az ember természetében nem a betegség maga, hanem a sok formájú megbetegedés vagy on letéve; nem a hójagos himlő, hanem a himlőzhetés, nem a fő s' lábtörés, hanem törhetés, nem a sérvés, hanem a sérülhetés. A betegség tehát belső és külső okok közös mivé- nek kijelentett következése.

Melyek hát a betegítő okok? (Betegítőség),

Sokak azok; de nevezetesebbek a következők, mennyiségek és minémúségek befolyásánál fogva: divatlanság ételben, italban, kivált hideg víz, mondatéj, tzitromos virits a' hevülésben; szíjjas, kemény, szagos, kövér, avas, bűdös eledelek; telhetetlenség munkában, tántzban; hevülés, hűlés, tisztátalanság, henyeség; ezeken kívül tisztátalan, possedt, büszhödt levegő; nedves, ködös hideg, nagy meleg, szeles, hirtelen változó időjárása, hévség után hideg, hideg után hirtelen melegre változás, és köntöstelenség; nedves, szoross, sötét, alatt való lak és háló szobák. Ezekhez számlálatnak a' drága nedvek vesztegetései, p. o. a' szükségtelen érvágás, piótzasztatás, hánytatók; hastisztítók, babonás orvosságokhoz való bízás, ragaszkodás, a' sok gond, bú, bánat, szomorúság, boszszankodás, félelem, féltés, elégedetlenség, nyugtalanság, íjjedés, rettenés, bújaság, fukarság, irigység, kétkedés, nagyravágyás, gonosz lelkieméret; másoknál külső erőszakok, erőltetés, esés, lebukás, fatsarodás, fitzamodás, rándulás, törés, dőfés, szúrás, hasittás, lövés; nevezetesek még az elragadó nyavalyák, véletlen esetek, és a' különb-

féle mérgek. Befolynak a' rémítő jelenések is, égi háborúk, tengeri szélvészek, vízözönök, földindulások, tűzokádások; úgy az éghajlat, vidék és hely, 's végre az életmód nemei, a' mesterségek.

Mit kell tartani a' megboszorkányoztatásról, a' valakire való bőjtálásról, ráolvasásról, ördögösítésről, 's több hasonlóról, mint betegség okairól? vagy megfordítva, gyógyítói hatalmokról?

Azt hogy azok gonoszságnak, tudatlanságnak, pogányi babonának szüleményi, 's betegségek okai vagy gyógyítói nem is lehetnek, mivel nintsenek.— Nintsen varáslói tehetség senkinél.

Mi kár vagyon ezeknek hívésekben?

Kettős kár; egyfelől mint tsalfa hívés, rettegéssel töltik-el az emberek elméjét, szívét, midőn olyanokat hisznek és éreznek, a' mellyek úgy nem is lehetnek; másfelől a' tudákosokhoz, a' vizellet nézőkhez, az ámitókhoz folyamodván, a' gyógyíthatás drága idejét elszalasztják miattok.

Jegyzés. Híres tsabítóknak és ámitóknak íratnak *Gassner* Regensburgban; *Richter* Silésiában; *Erzégébürgné* Saxoniában, és egy *Grábé* nevű borjúpásztor Borussziában 1824-ben.

Kiknél hasznos segítséget keresni?

Azoknál, kiket Isten is rendelt, és kikre a' társaság is bízta betegeit, milyenek a' valóságos *Orvos Doktorok*; mert nem adatott gyógyítási tudomány és kegyelem másoknak, hanem tsak azoknak, kik az A. B. Czé-től fogva tudományosan tanúlyák, fáradságosan keresik; nem jelentetik meg a' gyógyító szer, sem a' messze lévő álomlátónak, sem a' tzirókálónak, hanem a' vizsgálódónak. Nevezetes segítségek vagyon letéve a' gyakorlott *Seborvosokban*, a' jó kézfogású 's lelki-

esméretű *Bábákban*; ezeknek segítségeket különösen soha sem álomlátó, se tzirókáló, se varásló, sem ámitó, se tziubarás (Sympathia) érzéssel gyógyító ki nem pótolta, és csak egy szálkát is ki nem vett, vagy egy elfatsarodott köldök sínóron is nem segített. A' gyógyító szereket is a' törvényes Gyógyszereknél (Patikárius) kell keresni, kik a' jó szerek szerzésére, tisztán tartására, tudományok mellett hittel is kötelesek. Az igaz *Patikákban* nintsenek titkos szerek, ez vagy ama tzielra; nintsenek undorító orvosságok, u. m. ember'sír, kaponyapor, hohér kezéből kutyaháj'sir. 'sat.

Mikben hibáznak sok betegek?

Egyebek mellett ezekben: a' betegséget elein a' környadozási állapotban számba se vészik; hevítő italokkal elverhetni remélik, v. időtől várnak; diétájokat nem szorittyák; magok orvosolyák magokat izzasztókkal, hánytatókkal, vérszípókkal, érvágásokkal, élesztett kenőtsőkkel, bévett tsepekkel, pilulákkal, porokkal, melyeket petsét alatt idegen heljegről hozván, árúlnak titkos orvosság név alatt.

Mi tétős legyen hát a' beteg hogy meggyógyuljon?

Betegsége elein hívasson Orvost, az általa szabott Diétát tartsa meg, a' rendelt orvosságot szorgalmason vegye, 's csak azért, hogy mindjárt nem használ, felebe ne hagyja; szükség a' beteg mellé jó erkölcsű, lelkű, eszes beteghezlátó is. —

Vagynak é gyógyulást elősegillő külső dolgok?

Vagynak, az egésséges szoba, a' belső tisztaság, a' levegő tisztitása, tiszta ágynémű, öltözet, étel és ital.

Mik tisztátalanittyák a' szoba levegőjét?

A' nagy meleg, vizellő edény 's gyalogszék benttartása, a' sok és gondatlan beszédű 's öltözetű látogatók (vizelleni, szelet botsátni, székre kelni

átalja a' beteg), állatok, pipázás, evés, ivás, nedves ruhák száraztása, fojtós füstölések, olajos métsék, óltott szénnel tüzelés.

Jegyzés. Nagy nyúgodalom, a' hol több szobák vagynak a' levegő frissítése, 's változtatása végett.

Milyen legyen a' beteg ágya, ágynéműje, 's öltözete?

Ágyfája: erős, segillő szíjjakkal, vagy fogódzókkal készítve, úgy helyeztetve, hogy kétfelől hozzá lehessen férni, nem a' falmellett, vagy éppen falig a' fejével.

Ágynéműje: ha telik, mátrázt hántott török-búzahajból, sűrű, feje alá bőrpárnátska, alsó lepedője vékonyabb, takarodója inkább paplany, mint pokrotz; ártalmas a' puhító pihe dunyha. A' nem izzadás idejében az ágynémű fel rázattassék, vetessék; tisztával, szárazzal, nem füstöltel, de melegséggel változtassék; más beteg ágynéműjibe soha egy se fektessék; két beteg sem egy ágyba, 's a' hol mód van, még nem is egy szobában.

Öltözete: tiszta, meleg, könnyű, száraz, tágitható, könnyen változtatható; de izzadás alatt változtatni veszedelmes; a' megfüstölés ártalmas az izzadóknak; előre több ízben kifüstölni lehet, most csak melegségre legyen a' ruha.

Tisztát is vehet az írt módon, kivált a' betegség elein, délelőtt lagymatag vízzel moshattya kezeit, ábrázattyát, délután vehet még lagymelleg lábvizet is; de mihelyt kiütés akármiféle, 's nevezetesen orbántz mütattya magát, meg kell szűnni minden vizesítő mosódástól. —

Mi tapasztaltatott az evésre 's ivásra nézve?

Hogy a' betegek inkább ihatnának, mint ehétnének, mely arra mutat, hogy több itatra, mint ételre vagon szükségek; azért nem kell olyan erőssen az italt tiltani, megtagadni, az evésre pedig nógatni, 's kínálgatni.

Mitsoda ital neme szabad a' betegnek?

Az ital nemét a' betegség, 's annak természete szerint, az Orvos határozza-meg. A' gyúladás nélkül való mindennapi, harmadnapi, negyednapi hideglelésekben, a' fázás ideje alatt, székfű, borzavirág, méhfű öntöttye melegegtskén, jó; a' forró-ságban pedig piritott kenyeres, vagy szenes víz mértékletesen savanyitva.

Hát a' gyúladásos forró hidegteleésben?

Jó az árpa, gyöngykása, zab főttye kevés savanyító asszú almával, sóskával, veres szöllővel, vagy egressel; a' savanyított savó is jó, de a' gyomorot elne tsapja, 's mind ezek úgy a' mint a' házban, de nem az ablaknál állanak. Midőn pedig torok, tüdő, óldal, gyomor, belek gyúladva lennének, már akkor a' szelid nyálkás italok, korpából, lenmagból, mályva gyökeréből főve lagymatagon, jobbak. Artalmas az italbéli divatlanság is. Igen jó szomjúság óltó, szájban venni az etzetes hideg vizet nádmézzel, mindenkor kipökvén.

Hasznos é a' beteget evésre nógatni?

Nagyon ártalmas, mivel a' betegség elein a' koplalás orvosság, főként a' Magyaroknál; a' honnan az evés rosszabbá teszi a' beteg állapottyát; a' betegség nevekedésében az evés gátolya az orvosság erejét; a' tetőn buktat; a' fordulásakor balra téríti a' gyógyúlást, sokan hóltanak-meg ezen idősakban, magokat megterhelvén, vagy megtsömörölvén.

Meg kell tehát várni, hogy a' beteg maga sovárogova sovárogoja, kérje az ételt, akkor is soványt, nem fűszerest, gyakran, 's egyszer keveset kell enni adni, és két kávékalányi régi bort inni, 's utánna vizet, nem vizes bort. Későbbben tápláló, 'siratlan levét a' bétsinálnak; ezután a' könnyebb húsnémüket, napjában egyegy új tojást hígon, végre borjú, 's nem bárány sültet is. Ekkor lehet mar,

midőn a gyúladás kialudt, a hideglelés elmúlt, 's tsupa gyengeség maradt (mert ezzel végződik minden betegség), midőn az álom is jótskán esik, régi jó, édes magyar borotskát is engedni. Éppen ezen táplálóbb diétának vagyon helye a' sinlódó betegek-nél, azon meghagyással, hogy se a' 'sirosság miatt meg ne csömöröljenek, sem a' jól esés miatt magokat meg ne terhelyék; mindenféle kövér hús ártalmas.

Szükség é a' beteg gyomrának járására ügyelni?

Felette szükséges; a' kiütéses hideglelések elején jobb ha kevésbé szorúlt a' gyomor, nem késlelteti a' kiütést, a' vége felé naponként lehet két lágy, nem gyengítő, emésztett széke. Házi gyomorszabadítók közzé tartoznak a' húsos, vagy kövér aszszú szilvának leve, borkő, savó. Mikor a' has puffadt, székfű virágos theát borkővel, kömény vagy ánis maggal itatni jó; hasznos a' székfű virágos klistély is, két kávé kalán ánisos pálinkával; jó a' hasat súrolni meleg flánellel, borongatni borban főtt, szénamúrvás, pálinkás kötővel, vígyázván, hogy meg ne hűljön a' has, mert töbnyire a' belekben gyúladás vagyon.

A' gyomor síkúlást mérséklék a' köménymag korpás főttye, timsós savó, felolvasztott keményítő, som, kökény aszalva, és fodormintás boros borongatók.

Kell é a' vizelésre is ügyelni?

Nem kevésbé mint a' gyomor járására, mert ha fenn akad, kínokat, guttaütést, halált hűz maga után. Ha tehát a' beteg bőven iszik, 's keveset vizellik, pedig nem is izzad, gyomor síkúlása sinsen: vi'sgáltassék-meg az ágyéka felett, hól ha gömböjű tsomó éreztetnék, leg ottan a' vízivást szükség apasztani; fenyőmag főttyét, vagy terpentinat inni ilykor veszedelmes, hanem tejet igyék, vagy

főttyét; a' tsmóra pedig lenmag pogátsából, szék-fű virágból, belend levélből, sült hagymából ké-szült pépet kell tenni; jó klistélyt adatni, vagy Seb-orvossal segítettni; ha tsmó nintsen, és a' vesék puffadtak, ekkor tálmosó füvet és peter'selyem gyökeret főzván, annak levét kell itatni, kívúlról vajjas terpentínával kengetni; ha pedig ott tsmó és fájdalom sints, akkor félő, hogy másuvá vette magát a' víz; ha forrósága vólna, borköves vizet igyék, v. fenyőmag főttyét, sőt 8 tsepp terpentina olajat is napjában 3-szor, peter'selyem lévben; az Orvos bizonyoson szükséges. A' vizellet tiszta poharakba vétessék, éjfél után kezdődjék a' vevés, 's hívesre tétessék, hogy száljon-meg.

Mit kell az álmatlanság esetében mivelni?

Az álmat a' gyógyító természettől, fordulás-tól várhatni, és nem álmhozó tseppektől; óvja minden kedves betegét az erőltetett álmhozóktól, és Orvos rendelésén kívül senki ne is adjon tseppeket. Megjön az álom a' fordulással, a' lágy-matag ferdőre, kevés komlóvirág forrázatjára, vagy lelkiesmérete megtsendesedésére, vagy kedvesse meglátására, 's hasonlókra.

A' beteg alvása ideje nints éjjelhez kötve, nints tsak egy két órához, mely alatt, ha egész teste tsendesesen melegen izzad, hagyni kell hat órát is alunni, felserkenésekor száraz ruhával törölgetvén; ha nyelve nedvesedik, 's utánna még vizellik is, úgy fordulást vett. Légyen tsend, 's mérséklett világ a' szobában.

Mitől kell még a' beteget féltetni?

Különösen a' fartsaka feltörésitől, melynek eleit úgy vehetni, hogy alsó lepedője légyen vékony, lágy, tiszta, 's gyakran változtassék; a' pirossodást észrevévén, tétessék alája kendőből koszorú, mosattassék vajjas pálinkával, kenettessék

tojás fejeribe tört kámforos kenőttel; borban főtt tserfa leve is jó mosogató; jó ágy alá nyárban zöld leveles ágat, vagy vízzel teli tekenőtskéket, végre télben havat vagy jeget tenni, levegőt újjítani.

Vagynak é több megjegyezni valók is?

Vagynak; ugyanis a' *bolondozáskor*, ha szárazon 's nem izzadva forró a' fő, hideg v. jeges vízzel 2. óránként lotsolni, 's meleg ruhával száraztani kell, de a' lábakat szükség elébb kedves melegű lábvízbe tétetni, ha lehet, vagy övig meleg ferdőbe ültetni a' beteget az alatt; ha pedig izzad, erős meleg etzetes kovászt kell a' két talp-jára tenni, 's ha ezt nem érzi, mustáros kovászt; ha *tsuklik*, nyeljen apró jég darabotskákat pálinka tseppekkel; a' *gyomorgörtsben* erős etzetes mustáros kovászt kell a' gyomorra tenni v. tsuprot vetni a' hasra; a' *gyengeségben* jó, kedves melegű feredő rövid ideig, nem az elájulásig, 's nem búrjánoson a' kábitásért; az *elalétságban* erős etzettel hasznos mosni az egész testet 3. óránként.

Mitsoda bajok még közönségesebbek?

1.) *Tsömör*, légyen az bár tsak egy falattól, mohon evéstől, 'siros ételtől, vagy megterheléstől, mindenik esetben, *legelső a' hányás*, e' tsináltatik bédugott újjal, vagy tollúval, meleg víz italával segitvén; hatalám a' gyomorra esett, nem kell a' megállitással sietni. *Második a' köp-lálás*, és sovány eledelokkal való élés, korpa, etzet, almatzibre, 's hasonlók, de fokhagyma nélkül, mely hevít, jobb tárkonnyal, mely mejjét erőssít. *Harmadik a' gyomorerősítő*. Fejér üröm vízzel forráztatván, meghülve, 's nem melegen; de nem kell sietni az erősítővel, állandóbb a' lassú erősödés. A' tsömör mondatik magyar betegségnek is, melyet ha kerülne a' Nemzet, hosszabb életű embereket lehetne látni.

2. *Nátha*, mely a' homlok tsontjait foglalja el. Ezt a' ki hidegből melegbe lépven kapja-el, mossa homlokát hideg vízzel, vagy súrolja hóval; ha melegből lépven hidegbe, úgy jó a' sós láb-víz, estére borzavirág öntettye, ebbe kevés jó etzetet téven; mikor huruttá válik, akkor nyálkás meleg italok jók, 's az etzetes méz is igen jó nyalogatni, úgy a' téjjel vagy lenmag főttjével való párolás is; mikor a' gyomorra száll, nem jó hamar megállítani, és a' mértékletesség felette szükséges, ha pedig még hideglelés is járul utánna, Orvost kell hívatni, hogy szárazbetegséggé ne váljék; a' gyenge mejjű ember szeles időben tegyen papirost mejjére az ingen felyül.

3. *Első fogzás*, mely sok gyermekeknél betegség, 's nem könnyit a' meszszünnen hozatott drága gyöngy semmit; ügyeltessék hogy a' fő légyen hívesben, 's nem főkötösen, a' gyomor szabadon, a' vizellet bőven; hívesítő a' rákszempor, még inkább a' salétrom nádmézesen néhány kalány vízben, az etzetes sós kovász mustárliszt nélkül. Sovány ételnémük jobbak. Köhögést, gyomorsíkulást mérsékel a' faolajas nádméz, könnyit pedig a' szeretsendióvirág, sótalán réz'e'sír, ezzel tűz előtt az ízeket, állkaptzát, hátat, hasat kenegetni, tapasztalás után hasznos a' fogzás idején. Nyavalyarontáskor két vérszípót a' két fültőre tenni jó.

4. *Geleszták*, belek gyengesegeinek jelei, újságon és hóldtöltén, 's némely étel neme után háborgattyák a' gyermekeket, hideglelést is okoznak; egybevétődhetik ez a' nyavalya forró hidegleléssel, főbéli vízkorsággal. Az írt hívesítettök minden esetben jók; azokon kívül sót nyalatni, nádmézes tejet itatni, azzal klistélyozni hasznos, 's kár volna elmúlatni; hasat marhaepével mázolgatni, téven kevés terpentín olajat is hozzá, igen jó.

5. *Orbántz*, ez azért gonosz, mivel egy helyről másuvá szökdéntsél; nem jó 'sirozni, vizezni, olajazni. Ha hidegleléssel van, fekünni, és a' tsapós levegőtől őrizkedni kell; az ábrázat lengeteg ruhából tsinált állortzával fedessék, de nem kámforossal, mert ártalmas a' visszszaverés. Az orbántz formája síma és hójagos, mint a' skárlát is, melytől külső gyógyittásában igen különbözik.

6. *Pokolvar*, ha belső októl jön, Orvos után kell látni, mivel veszedelmes; ha külső és látható, úgy használ lágyító pépet tenni reá, mely álhat lenmag és ro'sliszthból, vagy mályvagyökérből és kevés beléndlevélből téjben főzve, de a' pép újjíttassék kedves melegen. Köröskörül tétethetik távúl vérszípó és hójaghúzó flastrom is, de nem pirosító flastrom, nem mustárlisztes kovász.

7. A' *vérző friss sebek*, ezeket tiszta hideg vízzel ki kell mosni, 's száraz tiszta ruhával egybeszorítani.

8. A' *rontsolt friss sebek*, melyeket pálinkás vagy etzetes, sós, hideg vízzel 'szükség lotsolni, borongatni, éjjelre mosatlan gyapjut kell tenni reájok.

9. *Sérülések*, sokféle módon eshetnek, azért prüszszentéskor, köhögéskor, tsukláskor, egyik tenyér a' gyomor szájára, más az ágyékra nyomattassék; a' lovagló és tántzos szíjjut viseljen, sikamodó kutzarodjék-egybe. Síró gyermekek hamar sérülnek.

10. *Törések, fitzamodások, rándulások, marjúlások*, mind értelmes gyakorlott Seborvost kívánnak; míg azt kaphatni, addig is szénamúrvás meleg borongató, pálinkával kámfor nélkül tétethetik.

Miféle betegségek látogattyák még az embereket?

Kétfélék: ú. m. *járovány betegségek* elragadóság nélkül; és *elragadó nyavalyák*, hol szanaszét, hol uralkodólag.

Mit kell mivelni a' jároványok idején?

: D

Kitanúlni a' betegség okait, környülállásait, azokat kerülni; másfelől mérsékelt élet nemét vinni, ételben, italban, munkában, nyugvásban, és hülést, hevülést kerülni.

Mit kell érteni az elragadó tulajdonságon, vagy betegítőségen?

Oly állati betegség élesztőt (betegítő elragadó-ságot), vagy evel hasonlitható valamit, mely még a' jó nedvességű és egészséges testet is úgy változtattya, 's betegíti, hogy az is hasonlót erejedzék, szórjon-el, és közöljen más egészségessel, felfogásra alkalmasított állapotban találván azt (Elragadóság, megbetegítőség, 's hasonszaporítóság egygyütt).

Vagyon é különbség az elragadó nyavalyák között?

Vagyon nevezetes különbség: némelyek *alsó rendűek*, a' mennyiben tsak érdeklés által közöl-
tetnek, p.o. a' rúh és frantzú (annak férgé meg nem hal, ennek tüze meg nem aluszik), magokra pedig meg sem gyógyúlnak; mások bétisztátalanított, és béterhesített levegő által is terjednek, 's a' nélkül nem is lehetnek, 's ennyiben *felsőbb rendűek*; ezek az ember testébe orron, szájon, bőren béhatnak, ide-jeket tartják, végeket érik, sőt darab időre el is tűnnek. Ilyenek már a' skarlát, hójagos, veres himlő, napkeleti pestis, melyek néha szelidek, más-szor mérgesek, hidegleléssel is járnak; a' gyúladt bőr hámlik, korpázik, sebzik. Vagynak még éret-lenségi és értségi különbségek is.

Jegyzés. Semmiféle elragadó nyavalyától, a' tisztára és ártatlaura való elragasztás által meg-menekedni nem lehet.

Mi az elragadó jároványkor a' kötelesség?

Kétfélék az akkori kötelességek, ú. m.

I-ör, *Mimagunkhoz*: mértékletes életet élni mindeaber; friss levegőről, egészséges étel ital neméről, tiszta ruházatról gondoskodni; lélekben vi-

lámon lenni, a' háztól üress gyomorral, valamint megterhelttel ki nem menni, a' beteg szobájában nem enni, nem inni, még virágot sem szagolni, nem portubákolni, nem hákogni, orrát ki nem fúni, közel nem hajolni, nem nyájaskodni. Jobb félénkebbnek, mint vígyázatlannak lenni.

2-or, *Felebarátinkhoz*: titkolódás, hazudozás, bízgatás, társalkodás által a' nyavalyát nem terjeszteni; a' veszedelem próbájának senkit is ki nem tenni, tétetni, sőt a' szerentsétlen megmentésére mind azt, a' mi hasznosnak tapasztaltatott, és szükséges, egészséges ételben, italban, orvoslásban kiszolgáltatni.

Mi a' Rűh?

Az emberi eleven bőrnek elmolyosodása, melyben taláztatik, és lakozik az élődi rűhmoly; ez a' melegebb részeket feltúrja, pattagztattya. A' rosszszúl gyógyított rűh okoz vakságot, sikettséget, guttaütést, nyavalyatörést, szárazbetegséget. Elragadó lévén a' rűhmoly, mivel szotyog, el kell a' rűhest választani a' tisztáktól, ő is tartassék tisztában, és Orvos által gyógyittassék. Vagyon fattyurűh is, azaz, moly nélkül való, p.o. az orvosságtól, borvítzól való tisztulási pattagzások; viszketnek ezek is.

Miket illik és szükség a' frantzúróól jó előre tudni?

Hogy az Amérikáóól plántált, 's már meghonyosodott szapora fekélyes nyavalya. Nemes ékesítő részceóól pusztittya-ki az embert, midón szemei kifojnak, fülei megsiketülnek, orra rákfenétól lerágotik, szájpádlása beszakad, nyeldeklóje lehúll, ajaka megevóodik, nyála foly, enni 's beszélni nem tud, ábrázattya tarjagos 's forradásos, homloka sömörge, bőrszíne sümólttes, túras, sőt rűhfészek, vagy tetüház, tsontyai álmatlantító kínok között feldombosittatnak, 's még ki is vettetnek, a' teméntelen titkos szártsa ívás,

sótlan étek evése, éhezés, a' sok füstölés, égetés, mettzés, mejjesztés olyanná formályák, hogy előlle más ember elrejtí ortzáját, a' midőn pedig egy értelmes Orvos, talám még a' maga idejében gyökeresen kigyógyíthatta volna, hogy az ártatlan maradékra ne száljon által. — Nem kell tehát tudva ilyenekkel egy ágyban hálni, egy pohárból inni, kalánna! enni, pipával pipázni, keszkenővel és kendővel törölkezni, kezét vagy száját az olyannak megtsókolni, nem kell, mert ragad. Tselédfogadás, dajkaválasztás nagy vígyázatot kívánnak.

Mi a' skárlát himlő, vagy hideglelés?

Felső rendű, elragadó, bőrgyúladásos, hidegleléssel járó betegség, mely veszedelmes nagy hidegben, még veszedelmesebb forró nedves hónapokban; formája hol piros sima bársony, hol kásás, hol fokadékos; néha eltűnik, néha ki sem üt, orozva foly-el; torkat gyúlaszt, fojtogat; végre a' bőr meghámlik, 's marad más gyenge bőr. Fővígyázat, hogy a' szoba légyen tiszta, nem hevített, nem húzós levegőjű. Addig míg Orvos hívatatnék, téjjel és lágyítókkal kell párolni, mályvagyökér vagy lenmag főttyit lagymatagon inni, a' torokra kívül meleg lágyító pépeket, hülés nélkül, tenni, éjjelre pedig mosatlan gyapjút; a' megindult orrvér folyását nem kell hamar megállítani; a' kétséges esetben hideg vízzel öntözhetni 3 óránként (éppen ezek jók a' hártýikás torokgyékben is). Mindenkor jó jelek: a' bőv vízzel, nedves bőr, szabad szék, könnyű fő.

A' skárlátost 6 hétig szükség hüléstől, húzós levegőtől órizni, hogy bőr alatti, mejjbeli, agyvelői vízkorságot ne kapjon. Ez utolsó esetben jó, jeges vízzel töltött marhahőjaggal a' fejet gyakran borítani, tálmosófűnek, peter'selyem gyökér-

nek főttyét itatni; a' mentőszerre senki ne bízza gyermekét.

A' skárlát némelyeknél a' fülben, a' nehéz halásban hagyja emlékezetét.

Mi a' második elragadó járvány?

A' hójagoshimlő, mely mondatik Arábiainak is (oláhül: *varszát*); formája pattogzó, fekélyes; szaga meszsziire is érzik; helye állandó. Ebben igen rossz jel, ha béesik a' teteje; saját és nevezetes időszakaszszai vagynak.

Hát ez ellen van é mentő találmány?

Úgy látszik, hogy vagyon az áldott tehénhimlőben, vagy Vakczinában, mely sok millió embert tökéletesen megmentett; sok ezer pedig abban valóban szelidítőre talált a' hójagoshimlő ellen, módosított himlő név alatt. Így lévén a' dolog, kötelesek a' szülék gyermekeiket idejében vakcináltatni.

Jegyzés. A' Vakczina előtt csak Európában esztendőnként mintegy 450,000 embert vitt-el a' himlő.

Ki által jelentetett-ki a' világnak a' Vakczina?

Ánglus Orvos Doktor *Jenner Eduárd* által; 1796-ban Május 14-ke vala az a' szerentsés nap, melyen legelőbb egy 8 esztendős gyermek vakcináltatott. Ha vagynak az emberi nemnek háládatossági innesnapjai: úgy a' Május 14-ke megérdemli, hogy egy légyen azok között; ha vagynak szobákat ékesítő képek: a' Vakczina 's Jenner képei méltán ilyenek.

A' Jenner könyve világ eleibe jött 1798-ban; ezután a' Vakczina is általjött a' tengeren Bétsbe, onnan Erdélybe 1801-ben, és M. Vásárhely vala, hol az Író keze September 14-kén legelőbb vakcinált szerentsésen. Lásd *Tudományos Gyűjtemény* 1826. fűzet 6.

Jegyzés. Egy Frantzia országi *Rahaut Pommier* nevű protestáns Papról íratik, hogy ő még 1782-ben tehénhimlőt óltott volna.

Miket szükség tudni a' Vakczináról?

Röviden ezeket: igaz mentő Vakczina tsak az, mely az óltás óráján kezdve, mintegy 21 napra végzi lefolyását; jegyes napjai nálunk 3-ik 5-ik 7-ik 9-ik 14-ik napok; a' himlő 8-ik és 9-ik napján hideglelési változást okoz, és hójagja nagy, mint egy szép fejer gyöngyszem, teteje béhojpadt, öblös, leve tiszta, udvara piross, szagatlan (ezek által tökéletesen különbözik a' hójagoshimlőtől); óltásra a' 8-ik, 9-ik napon legalkamasabb (Afrikában a' 11, és 12-ik napon); a' 14-ik napra megbarnúl a' var, lehúll 21 körül, 's gödre marad, mely a' növéssel kissebbül, de egészszen ki nem nő. Legjobb óltani karról karra, eleven tiszta lével, nem zavarossal ('s ha vólna újjonnan hozott éppen Angliai matériával), három szegeletre ily formán $\circ \circ$ nem közel egymáshoz, mind két karon. *Szerzés Vakczinának* mondhatni azt, mely tsak néha a' béóltás után tova 14 nap körül pattagzik-ki. *Szunnyadó Vakczina* az, mely a' másod rendbéli hamari óltásra, mintegy felébred 's kirúgyezik, 's lészen 8. 9. 11. és 12 szem is. *Puja Vakczinának, Vakczinátskának* is nevezhetni azt, mely a' már himlőzött, vagy még nem is alkalmasított testbe, vagy már megzavarosodott matériával óltatván, 8 napra végzi idejét; ennek vara szigorú; lentsényi gödre kinő, mentő ereje pedig nintsen; hójaga, udvara, hideglelése annál inkább közelit némely esetekben a' mentő Vakczináéhoz, mentől régibb az első óltás, p.o. 20, 25esztendős, de nem tart 21 napig folyása, nem tapasztaltatott még Szerzésvakczinája. A' fogzó, fekélyes, nyavalyarontós gyermekekbe tsak szükség idején ólthatni a' Vakczinát, ha szintén némely sinlódók megegéségesednek is utánna; tanátsos pedig minden embert háromszor óltani, ú.m. első fogzás előtt valamivel; a' második

fogzás előtt kevéssel ; és a' 24-ik esztendő körül , mert ez a' már mogállapodott testben esett óltás hidegtelelése az, mely hihetősen megedzi a' testet, mint elmásoló betegség (alterans), kitörli abból a' himlőzhetést , de a' több himlők nemeire ki nem terjed. Vakczinálni hasznos, mihelyt a' jüh, skárlát, veres 's más himlők uralkodnak.

Melyik a' harmadik elragadó járvány ?

A' vereshimlő, mely götsös pettyek formájában üt-ki a' bőren; szereti a' szemet, orrot, torokat, tüdőt, 's azért náthás, gyúladós hidegtelelés képeben jelenik-meg. Külömböz nagyon a' skárláttól; gyógyításában melegske levegőt, nyálkás⁶, tsendes izzasztó theákat kíván hidegtelelése ; 's hogy szárazbetegséget, tüdőgyúladást ne hagyjon maga után, jó sokáig inni a' martilapú főttyét, 's őrizkedni a' hűléstől; szintén úgy megvagynak ennek is saját időszakaszsi; a' vége megkorpázás.

Mi a' juhhimlő ?

Valóságos betegség a' juhokban, és ezt is szelidíti az óltás. De az emberek juhhimlője másféle. Neveztetik ez jüh, víz, portzellán himlőnek is; szaga nints, néha tsak alkalmatlanság, néha való betegség, ideje 7 nap; genetséget nem formál, némelyeknél helye marad. Nem hasonlít a' hójagos himlőhez, még is ezzel sokan egybevétik az igaz Vakczina kissebbségére.

Mik neveztetnek még himlőknek ?

A' tsalány kiütés, a' petets kiömlés, a' kása és köles hegyes, piros v. fejeér pattanások. Ezeknek oka más hidegtelelés betegségekben van, 's magok sem kívánatos jelenések.

Vagynak é más pusztító betegségek is ?

Igenis vagynak: a' rothasztó hidegek, vérhasak, számárhurut, fojtó ('s régen a' muszka) katarus, hártiyikás torokgyék; mindezek Orvost kívánnak, addig pedig a' fennirtakat kell használni.

Mit lehet a' keleti pestisről idegen tapasztalások után tudni (szerentsés tapasztalatlanság!)?

A' következőket: 1-ben. Származását vette 's vérszi meleg, nedves, tisztátlan tartományokban, dants népek közt, romlott levegőjű házakban. 2-or. Kiformálódván, elragad érdeklés által testről testre, portékákra 's megfordítva is; elragad minden érdeklésen kívül is bizonyos távúlságra; a' szelidebb pestisben 2, a' mérgesebben 15, 30, sőt 60 lépés távozás is parantsoltatik. 3-or Pusztítása rettenetes, egy házba békapván, rendre fogja a' lakosokat, és 2, 3, legfeljebb 7 nap alatt megöli őket, úgy hogy öt, tíz, sőt száz közül alig gyógyúl meg egy. *Mátyus Diét. 1. D. 283. l. 'sat. 4-er.* Tsalhatatlanul meggyógyító szere nints; most is török fejeket az Orvosok rajta, 's gyógyitnak lis meg. Eddig elé ismértes mentőszerek: a' kirekesztés, futás, tisztaság.—Dohatozás, olajazás, kenőtselés, fontanellák nem tsalhatatlan mentők, nem is pestis semmisítők. 5-cr. A' kemény rendelések, szoros vígyázatok, tisztulási napok tehát felette szükségesek.

Jegyzés. 1.) Még 1828-ban, Novemb. elmékedvén az Iró a' keleti pestisről, ily vélekedését tette papirosra: a' *keleti pestis éghajlati, levegő öntési állatotskák, v. ázalék férgek; a' virágzó himlők pedig, inkább betegség állati himporait szórják.*

2.) A' virágzó Flórentziában 1348-ban száz ezer, Messinában 1743-ban tsak egy nap tízezer ember holt-meg pestisben.

3.) *Pestis* deák szó, magyarul *döghalál*, oláhul *tsuma*, oroszul *morowoje powetrie*, mely a' levegő halálos voltát teszi, görögül *lojmós*.

4.) Anglus Dr. Whytt 1802-ben magába 's két inasba, Rosenfeld pedig 1816-ban magába béölt-

ván próbára a' pestist, abban 48 óra alatt kíno-
san meghóltak.

6.) Az Asiai, v. keleti Cholera, egy új neme
a' pestisnek most dühösködik Muszka országban,
's felénk jövetelével fenyeget. Isten szüntesse-meg!

*Meg kell é minden embernek szükségképpen
halni?*

Mivel a' halál élet 'söldja, le kell azt fizet-
ni mindennek elébb hátrább, 's így meg kell hal-
ni. 'Sid. IX. 27.

*Mi az élőknek az eltemetést megelőző kö-
telességek?*

Arra lelkiismeretesén vigyázni, hogy senki
félholtan, elrejtve, feléleszthető 's ébredhető ál-
lapotban, hólnak tartatván, el ne temettessen; a-
zért meg kell vi'sgáltatni a' halott vékonyán a'
zöldességet, mely halál jele, és közönséges nézésre
a' halottat ki kell tenni; azért jó volna a' kopor-
só formáján, temetés módján némely javításokat
tenni. Nem kötelesség azonban a' halottat ölelni,
kezét, lábát, homlokát tsokolni, 's koporsójára
borúlni, melyek miatt az egészséges is megbetegül-
het.

Jegyzés. Való az, hogy meggyőzhető vigyá-
zatlanságból emberek temettettek-el felébredhető
állapotban; de való az is, hogy győzedelmes vi-
gyázóságból nem kevesen meg is mentettek. *Lásd*
Nemzeti Társalkodó 1830. N° 2. lap 15; hol
íratik, hogy 1200 eltemettettek közül haton fele-
levenedtek. *Lásd még Schréger Pastoral Medicin.*
Lap 532—549.

N E G Y E D I K R É S Z.

VÉLETLEN ESETEK ÉS MÉRGEK.

Mit kell felebarátunkal véletlen esetében mívelni?

A' mit kívánnánk, hogy ő is hasonló esetben mivelne velünk. Máté. VII. 12. A' mit magunk megtehetünk, tegyük-meg; a' mihez pedig nem tudunk, ahoz értő segítség után jártassunk.

Melyek a' közönségesebb véletlen esetek?

1. Ájulás.

Akármi okból származott légyen az ájulás, szükség az ájultat szabad és friss levegőre vinni; minden köntöskötőket és szorítókat megoldani; ábrázattyát hideg vízzel lotsolni; homlokát, vak-szemeit, tenyereit, szívgödrét erős boretzettel súrolni; orra alá erős szaglót, gyújtott tollút tartani; a' szájba is valami spiritusból néhány tseppet botsátani.—Ájulásra hajlandók különösen a' gyermekek és viselősek, azért sokaság közé ne mennyenek, máson ne báméskodjanak.

2. Guttaütés.

A' szoba ablakát, ajtaját szükség töstént megnyitni; a' guttaütött fejét, nyakát megmezteleníteni, 's köntösseit megoldani; fejével, mejjével magossabbra helyeztetni; fejét hideg vízzel mosni; lábait meleg ruhába takarni, talpjait kefélni, v. súrolni éles szörnéművel; orrát tollúval tsiklándani; torkába tollút nyújtván émejítést, hánytatóst próbálni. A' többi Orvos dólga.

3. Fúladás, Tikkadás.

Töbnyire a' szüléskor szokott megenni a' gyermekén. A' felébresztés 's életre hozás végett, ezeket szükség elkövetni: tollúval szájába nyúlni, hogy a' nyálat kihányja, vagy a' mutató újra ru-

hát tekervén, azzal kihúzni; az orrát is tollúval a' takonytól ki takarítani; ha elfeketült az ábrázat, a' kőldök sinort megoldani, 's vért fejni-ki belőlle; ezután meleg ruhába takarva a' gyermeket friss levegőre vinni; továbbá pedig a' házban fejét, mejjét hideg vízzel feskendőzni; szájába, befogatlan orral, levegőt fúni; mejjét szeliden nyomogatni; fejét, mejjét, vállaközét súrolgatni, a' segít, ütögetni; újból ábrázattyát, mejjét hideg vízzel fetskendőzni; szívgödrére másfél singnyiről hideg pálinkát tsepegtetni; szappanyos, boros, v. pálinkás klistélyt adni; jóféle tseppeket (liquor) nyelvébe súrolni; hagymát, retket szagoltatni; testét pálinkás ruhával súrolgatni; borral, kevés pálinkával v. etzettel készült ferdőbe tenni, de belőlle egy tseppet is a' szájba nem botsátni; végre hosszas próbák után meleg ruhába takarva, meleg bátorságos helyre tenni, orrát, szájját szabadon hagyni, és gyakran vi'sgálni. — A' *Bába* ok nélkül ne siessen a' kőldök sinór vágásával, ha lehet, sírjon elébb a' gyermek. Ily formán kell bántani a' megnyomott gyermekkel is. — A' megnótteknél a' torkon akadt szálkák, tsontok, tők, melyek tikkadást okoznak, az újjal alább ne taszittassanak; ezeken segíthet a' kemény kenyér nyelése, hányás, nyakütés; segítséget hívatni szükséges.

4. Nyavalyatörés.

A' szerentséltent legottan friss levegőre vinni; gyermeket, terhes asszonyt eltávoztatván, köntösseit megoldani; szájába, ruhába borított kalánnyelet tenni, és kevés spiritust botsátni; minden ízeinek békét hagyni; újjain erőszakot nem tenni, kezébe loptát v. gombolyított keszkenőt tenni — szükséges.

5. Megveszés v. Dühödés.

A' megveszés okai tisztán még nintsenek meg-

határozva. Formálódni szokott ez a' méreg kutyában, farkasban, ritkán emberben is, 's ragad emberre, 's más állatokra, még pedig rendszerént marás által fészkeltetik más testbe, mivel a' nyálban lappang, 's a' nyál másban hasonlót éleszt magához; a' félelem töbnyire sietteti kiütését v. elérését a' veszésnek, mely a' nyelő géjét az iváskor fojtogatja, a' szemgyökeret lángoltatja, a' vizellőt kínozza. Szükség bővebben is tudni a' kutya és emberveszésről.

a). *A' kutyaveszés.* Ez a' veszettség léptsónként emelkedik nagyobb mértékre. Kezdetben szomorkodik az állat, nem eszik hogy ne igyék; azután a' mit elől talál, neki fut 's megmarja, ura szavára keveset ügyel; még tovább nyelvét habzó nyálason kiveti, szemei tüzesek 's könnyezők, fülét farkát leeresztve, rendetlenül 's csavarogva futkos, világot, fényt nem álhat; végre rejtek helyet keresvén magának, ott rángatózások közt megdöglik.— Ha nem mart még, agyon kell veretni, hogy senkit meg ne marhasson; ha mart, meg kell rekeszteni, hogy a' veszettségről meglegessen bizonyosodni.— A' bak kutyákat meg kellene herélni, 's minden szükségtelen kutyának orrára kosarat kötni, a' gyermekeknek is nem kellene megengedni a' kutyákkal való jádzást.— A' haragított állatok marásai átaljában mérgesebbek, mint másszor.—

b). *Emberveszés.* A' ki nem bír magával, az rövid idejű veszés formában vagon. De itt a' marás által közölt veszésről vagon szó. A' marás után töstént Orvoshoz kell folyamodni; addig pedig mindenként azon kell igyekezni, hogy a' veszés mérge a' maga fészkeből kiirtassék, mert bizonytalan ideig a' méreg a' marás helyében lappang, míg a' velőkre lophattya magát. Ha lehetséges, tehát, azon rész mindjárt éles, megolajazott

eszközzel kimettzessék; ha ez nem lehetséges, puska-
 kaport tévén reá több ízben, ez rajta fellobban-
 tassék; ha ez sem lehetne-meg, tüzes vassal ki-
 égettessék; ettől is ha félne az ember, legerősebb
 párlúggal kimosattassék; téjjel; sós vízzel, vize-
 lettel is moshatni, de a' mosó ruha v. spongyia
 elásattassék; segítnek még a' forró víz párája
 's a' sebet megvérző sértegetések. Vigyázni kell
 hogy a' seb 40 nap előtt bé ne forrjon (mert ter-
 mészete, hogy siet bégyógyúlni), melyet kőrös-
 bogárpor rágatása által elérhetni. Kőrös bogarat
 csak Orvos adattathat-bé a' betegnek, mert vesze-
 delmes lehet. A' marás után 30 napig mindennap
 3-or a' nyelv alatt a' hójagotskákat (Lyssés) meg
 kell vi'sgálni, 's ezeket ha lennének, ki kell vág-
 ni, sós vízzel takarítani, felitatni, kipöktetni. Kü-
 lönösen hasznos a' sárga festőfű (*Genista tinctoria*),
 arra is hogy velle mossák a' sebet és száját,
 arra is, hogy rólla főtt vizet igyék a' beteg (bár
 szedetne minden falú!); e' végre hírleltetett még
 egy útifű neme is (*Alisma plantago*). A' marás
 órájától fogva bor, pálinka, hevítő italok, még az
 enyelgés is megtíltatnak egész esztendeig. A' bé-
 forrott hely mihelyt viszket, mindjárt Orvoshoz
 kell újra menni. Jó még seretzetbe vaját tenni,
 's azt két hónapig is inni, közben pedig tiszta vi-
 zet gyakran. Eltsüggedt állapotban jó inni akár-
 melyik állatnak piros vérét, meg kell a' tejet is
 próbálni. De újra mondom, senki el ne mülassa
 tanúlt Orvoshoz folyamodni.

Jegyzés. Vidám ábrázattal lenni a' beteg
 körül, 's biztatni őtet nagyon szükséges; mert kü-
 lömben igaz is az, hogy gyógyúltanak-meg veszés-
 ből. De újjabban is a' tudós Chabert (Sábert) gyó-
 gyító szert ígért a' világnak. A' vigyázatlanság,
 vakmerőség másutt is, de főként a' dühödtek kö-
 rül veszedelmes; azért a' mettzó késeket vagy új-

jabban kiélessék, vagy elássák, hogy azok által másba ne óltathassék a' méreg.

6. Félhóltak Felélesztése.

E' nagy tzél elérésére mindenütt intézeteknek kellene felállittatva lenni; mert a' miveltség bizonyságai ezek. Minden falú szerezhet a' közönség költségén egy kisedet tiszta fűvót, pokroztat, klistélyozót, keféket, súroló kemény szörvasznat, ferdő kádat, mustármagot, székfű 's borzavirágot, pálinkát, etzetet, tiszta tollút.

a). *Vízbe fúlnak felélesztését így kell próbálni:*

Egyenesben kell a' vízből kihúzni, 's nem forgatni v. felemelni; köntössétől megszabadítani; száját 's orrát kitakarítani; szabad levegőre vinni; inkább jobb oldalára fektetni, fejét 's mejjét kevéssel felyebb helyeztetni; meleg ruhával száraztani. Szájába nem szükség most levegőt fúni; hanem egész testét meleg flánnel súrolják, keféljék, különösen pedig a' hátgerintzét és talpjait; adjanak dohányból főtt klistélyt, 's fedjék-bé melegítő ruhákkal.

b). *Fójtos, vad gőzbe fúlnak felélesztése:*

Ezen megfúladást okozzák a' faszéngőz, friss olajos festék, meszelés, virágok, széna szagja, sokáig bezárt kamarák, kripták, gödrek, elhagyott kútak, árnyékszékek, pintzék, melyekben ser vagy must forr. Míg ott kialszik a' gyertya, addig nem bátorságos oda menni. A' levegő ritkítása esik lövésekkel, szalmatekerts égetésével, égetlen mész béhányásával, vagy mészvíz öntözésével. A' ki bémegyen, derékát kötéllel általkötve, köntössét vizes etzettel nedvesítve, szájába etzets spongyiát fogva mennyen-bé. Megragadván a' szerentsétlent, felemelve húzza-ki; ez pedig ültetessen székbe, hasa felfelé, mejje lefelé nyomasson. Itt van már helye annak, hogy friss levegő fúvasson a' tüdőbe.

Egyszersmind pedig orrát befogván, ábrázatját hideg vízzel kell hinteni, testét etzettel súrolni, kefélni, orra alá gyújtott tollat, rontsolt hagymát tartani; de ez utolsó csak a' vége felé hasznos.

c). *Megfojlódottnak életre hozása :*

Ne vizsgálj ó ember! okát, ne nézd a' személyt, hanem siess, ha lehet, másod magaddal; egyik emelje a' bődögtalannak testét felfelé, a' másik vágja-el a' kötelet. Ezután ágyba tévén óldassanak-meg minden köntössei; ha csak most esett a' szerentsétlenség, ne tsinálj többet, magához jó, és ti léztek az ó megtartói! Ha pedig régibb a' dolog: friss levegőn súrolj, dör'söld, keféld, fújj belé fúvón levegőt, tölts szájába pálinka tseppet, szagoltass ottan ottan erős spiritust, majd eljőn a' Seborvos, ki osztán eret vág.

Jegyzés. Ideje hogy az előítéletnek vége legyen; az ily szerentsétlenül segítők nem hóhérok, hanem tartoznak a' jóltévők közé.

d). *Megfagyott 's hidegvette körül való segítés :*

A' hidegvette tagokat szükség hóval fedni, jeges vagy sós vízzel öntözgetni, 's száraz ruhával fedni, de nem dör'sölni, mert leszakadnak a' miatt, tűzhez pedig nem kell botsátni. Jó tanáts tél kezdetén nyúlhájjal, rétze vagy lúd sótalan 'sirjával orrat, fület, kezet, lábat néhány versen békenni.—A' fagyott ember mérséklett hidegű, száraz szobába kíméllyel vitessék, levetkeztessék, hóval befedessék, szájának 's orrlyukainak hely hagyatván, vagy jeges vízzel szüntelen öntöztessek, szájába fúvóval levegő fúvattassék; pálinkát adni azomban nem szabad, hanem levest, jó megített étkeket, theákat.

e). *Menyhőütöttel való bánás :*

A' szerentsétlent meg kell mezíteleníteni, friss levegőre vinni, hideg vízzel öntözni, etzettel dör-

'sólni, talpjait kefélni, fúvóval beléje levegőt fúni, megklistélyozni, fél singnyire befődelni a' fején kívül; minekutánna pedig felébred, ennek is meleg italt adni, mint a' többeknek, de nem pálinkát.

Ki fél a' menykőtől: ne légyen az kemény időkor magos tornyokban, templomokban, sok emeletű házakban, ha azok menykőfogók által bátorságositva nintsenek. Ki mezőn van égiborúkor: távozzék magos kőszikláktól, hegyektől, erdőktől, bokroktól, fáktól, marháktól, vizektől, motsároktól, szelmalmaktól, ganéjdomboktól, lovaktól, szekerektől, kalongyáktól, buglyáktól, tsürektől; de futás nélkül távozzék 20, 30 lépésre, 's feküdjék inkább a' földre. Ki lovan ül vagy szekérben ilyenkor: le vagy kiszáljon, lovát, szekérét megállítsa, maga eltávozzék. Kit a' kemény idő úttzán ér: vonnya magát északi oldalra oly ház ereszsze alá, melynél a' két szomszéd házak jóval magosabbak. Síkátorból is széles úttzára kell sietni. A' házban is egyik hely bátorságosabb, mint a' másik. A' szoba közepén p. o. jobb állni (de itt sem tükörrel szembe), mint ablakhoz, ajtóhoz, tükörhez, kementzéhez, pénzes ládához közel, levegő vonás úttyában sem jó. Ha az ajtó felől jön az égiború: akkor lehet az ablak nyitva. Ha pedig az ablak felől: légyen ez bétéve, de az ajtó lehet nyitva. A' mely házba egyszer béütött a' menykő, hamarabb béüt másszor is, mert húzódik oda.

f). *Égés, égett körül való segítség:*

Hogy a' gyúladáskor embert a' veszélyből megszabadítani, házi portékát megmenteni lehet: egy Albíni nevű Majlándi születésű derék ember asbestus kőből készített kesztyűt, állortzát, köntösetskéket talált-fel, melyeknek úgy létekről a' két magyar Haza tudosított is. De meggyúladnak a' köntösek, 's a' mi több az erős spiri-

tusokkal élők teste, gyújtáson kívül is önként lángot vetnek. Ezekre széltsinálás nélkül köpenyeget kell vetni; azután, ha lehet, kútba mártani meztelen, vagy hideg, agyagos vízzel szakadatlan 's vastagon öntözni. A' házat is jobb ágyagos vízzel, mint tisztával óltani.—Mikor forró víz, olaj 'sat. valamely részt leforráz, vagy tűzláng megéget: akkor jó azon részt töstént hideg vízbe ütni, gyáppottal fedni, tentával leönteni, terpentín olajjal kenni, sós vízzel mosni, lenmagolajból és mészvízből egyenlő mértékben készült kenőttel kenni. Jónak íratik még az égett tagot legottan tiszta búzalisztel vastagon behinteni, gyólt's ruhával bekötni; de a' máléliszt is jó hívesítő hintőpor szegények számára.

Jegyzés. A'tébolyodtakkal való bánás nem tartozik e' könyvbe; tsak annyi ajánltatik, hogy ez szánakozással, szelidséggel légyen.

Mérgek.

Mi mondatik szoros értelemben méregnek?

Méreg az, a' mi ép és egészséges testet illetvén, vagy kitsiny mértékben bé is vétetvén, tulajdonságánál fogva a' testben oly változást hoz elé, hogy abból veszedelem, sőt halál következik (Báró Stift Andr. Jó's). *Méreg ellenvaló szernek* pedig mondatik az, a' mi alkalmas a' méreg erejét erőteleníteni, óltani, az épséget és életet akármely úton és módon megmenteni.

Hol találtnak-meg mindezek?

A' természetnek három országában, u. m. az Állatok, Növények és Ásványok országában.

Állatországi mérgek.

Mik neveztetnek szorossabban állati mérgeknek?

- 1.) A' veszett kutya mérge.
- 2.) A' lépfene mérge; a' lépfenés állatok hú-

sa nem megehető, megnyúzása veszedelmes. Gyógyításáról lásd 49-ik lapon a' *Pokolvart*.

3.) Némely halak nemei, ikrái, némely tsigák és bogarak, p. o. a' kőrösbogár.

4.) A' vipera 's némely más kígyók marási.

5.) A' dangók és darázsok tsípései, 's ezeknek mézei; a' házi méhek is mérgesen tsípnek, 's mézek se mindenkor édes és egészséges.

6.) Vannak a' téjjel való rosz bánás miatt mérgesen készült sajtok; nem külömben a' sertések áprilisi öletése, a' rosz füstölés 's fűszerzés miatt igen mérges májasok, véresek, kolbászok 'sat. Hideg hónapokban kell hát a' sertéseket leölni, 's a' sertéshús néműt jó fának füstyével egymásután füstölni. A' legfrissebb májasból 's véresből is tsak keveset ehetni.

Mi az állati méreg ellen való szer?

Az etzet, kívülről hát a' marást, tsípést, sértest sós etzettel kell mosni; belőlről pedig tollúval vagy újjal sietve hányást kell okozni, vizet bőven kell inni. Bogár és féreg ellen jó, sós és terpentinas vizet inni. A' többit Orvos rendel.

Növényországi méreges.

Melyek a' mérgességekről isméretesebb növények?

1.) *Farkas tseresznye* (Atropa belladonna), mérges fekete tseresznye. Ebszöllő neme, levelei gömbölyegek, gyümöltsei hasonlók a' fekete tseresznyéhez; nem tanátsos kertben termesztni, mert a' gyermekek hamar megeszik e' kellemes színű és ízű, veszedelmes gyümöltset. Két szemnek megételétől kevés órák alatt meghal az ember. Ebből próbálták a' skárlát ellen mentőszert készíteni; de több próbára várokozzék még Nemzetünk. Dühösséget gyógyító szert is készítenek ebből. Testvér ezzel az altató veszedelmes *Nadrágulya* vagy *Bolondfű*.

2.) *Bürök*, ez kétféle, u.m. a.) *Közönséges bürök*.

rök (*Cicuta vulgaris*), mely embrenyi magosságra is nő, szárain veresellő pettyégetések vannak, tavaszi levele hasonló a petre'selyeméhez, 's egybe is vétődhetik azzal szerentsétlenségre, magvai hasonlítanak az ánis maghoz; ez a plánta gyógyító szer is, de mérges is. b.) *Vízi mérgesbürök* (*Cicuta virosa*), nem annyira hasznairól, mint ártalmairól isméretes; árt embernek és marhának; jó volna kiírtatni a pásztori gyermekekkel.

3.) *Gyűszű virág* (*Digitalis purpurea*), piros bársonyos; orvosság is, mérges is.

4.) *Beléndfű, bolonditófű* (*hyosciamus niger*), közönséges mind a fehér mind a fekete; megérdemelné a kiírtást, mert levelével, magvával, gyökerével a gonosz emberek kárt téznek, kivált midőn fogfájás ellen magvával füstölnek. Orvos kezében gyógyítók.

5.) *Zászpa, v. fekete hűnyor* (*Helleborus niger*, *veratrum*), *fehér hűnyor* (*Helleborus albus*, *veratrum album*), *sárga hűnyor, sárga, kökörtsin* (*Helleborina*), embernek és állatnak mérgesek.

6.) *Mezei peszterna gyökér* (*pastinaca Campestris*), kiírtani való, mérges plánta.

7.) *Vad ro'smarint* (*Ledum palustre*), nagyon kábitó, lelketlen emberek serbe tészik, holott méreg.

8.) *Úszög* (*Lolium temulentum*), ártalmas kenyérbe tenni.

9.) *Maszlag* (*Cocculus suberosus*), halfogásra használtatik, mások serbe tészik; gonosz mérges mag.

10.) *Ro'sanya, anyaró's* (*Secale cornutum*). Igen szükség megismérni, mivel felette mérges, szaga íze útálatos, madarak 's más állatok elvesznek tőlle.

11.) *A mákvirits*, meg sűrítve (*opium*) tsupán tanúlt Orvos kezibe való; sok kárt tettek, 's téznek velle.

12.) *Vízi méreg, szironták* (*Ranunculus scelle-*

ratus,) virági boglárosok, motsáros helyeken terem, iszonyú mérges, hamar megöli az embert; jüh, ketske is hamar elvész tőle, ha megeszi.—A' galambegy is eféle, 's jobb seha nem enni.—A' kinn a' szerentsétlenség megesett, igyék sok tejet vagy vizet, hogy hánnyon bőven, 's megtartasék.

13.) *Kikerits* (*Colchicum autumnale*), gyökere 's magva mérgesek, ölők és bolondítók; tsak tanult ember 's Orvos kezibe valók nagy vígyázattal.

14.) *Szömörtze* (*Rhus*) még az állatokban is nyavalyarontást tsinál.

15.) *Ebtéj, farkastéj* (*Euphorbium*), úton és útfélen terem, gyermekek is isméri, téjszínű fejtér leve tűz módjára égető; a' hova ér pusztit, a' belet öszve égeti, ezzel a' gyermekek a' mezón játszódni, gonoszkodni szoktak.

16.) *Pukkantó, tsudafű, maszlag* (*Datura stramonium*), meg érdemli hogy merőben kiirtassék, virágjai tóltséresek, a' gyermekek édes leviért szopogatják, a' gyümöltsével szúrós vóltáért játszódnak, 's a' magvát eszik, melytől megbolondúlnak, meghalnak; jó ellene a' hányás és az etzetivás. Még a' pújkafiak is magvait megévén, elhullanak; tanult Orvos nyúlhat e' fűhez.

17.) *Ebszöllő* (*Solanum vulgare*), ez a' fű a' kertekben önként terem, gyümöltsei elébb zöldek, azután megfeketednek, borsszem nagyságúak, sokszor a' gyermekek megeszik, mely után a' nyavalya kitöri, a' marha is elvész tőle; szükség hogy a' tselédes gazdák és faluk kiirtsák.

18.) *Haramag* (*Oeneanthe*) gyilkos, mérges növény.

19.) *Farkas répa, farkasbab, sisak virág* (*Aconitum pardalianches*), kősziklás hegyeken, és erdőkben is terem, felette mérges fű, melynek megétele után mind ember, mind barom meghal.

20.) *Keserű baraszkmag, tseresznyemag, mandulamag, szilvamag*, a' gonosz mérgek közül valók; lúgas, vagy hamvas vizet kell inni ellenek. A' gyermekek, ha eszik ezeket a' magvakat, rángatózást kaphatnak, 's azok között meg is halhatnak.

21.) *Tziprus fenyő* (*Juniperus sabina*), nem kertben való, gonoszság úzetik vele.

Mit kell mivelni Orvos nélkül ezen esetekben?

A' beteget friss levegőre vinni; újjat vagy tollút szájába dugván hányásra kénszeríteni, vagy vele sok meleg vizet itatni, olajjal, olvasztott vajjal, 'siros lével émejitést tsinálni, mert a' hántató adás más dólga; ezekután keserűn, 's nem édesítve, jó erőss fekete kávé, etzetet, tzitrom levét korpa főtyében adni, hogy igyék; ábrázatyát hideg, vagy etzetes hideg vízzel mosni.

Ásványországi mérgek.

Mit lehet az ásványi mérgekről megjegyezni?

Hogy azok sem szépségekkel, sem kedves ízekkel senkit magokhoz nem édesítenek, nem tsalognak; többnyire hát gonosz tzélből vagy vígyázatlanul használtatnak. Így következnek rendre ezek a' mérgek:

1.) *Arany és Ezüst* (*aurum et argentum*), nem tsak erköltsiképpen, hanem menykövesítve is (*fulminans*) veszedelmesek, és szántsándékoson használtatnak is; vagyon gyógyítói hasznok is orvosi kézben.

2.) *Réz* (*Cuprum*), onozatlan rézedényekben főzni, etzetes zóltságokat azokba sózni, p.o. ugorkát, fajuszkát, 'sat. igen ártalmas; a' szerentsétlenség esetében jó hirtelen nádmézes vizet inni.

3.) *Kéneső* (*Mercurius*), ez használtatik főzve gesleszták ellen, de félelmes, mert néha egérköves, 's meghal az ártatlan gyermek; másszor arra hogy széket nyissanak; harmadszor mint külömbféle, de

mérges orvosság, ekkor tojásfejérit kell, vagy sok édes vizet inni utánna.

4.) *Fekete on* (Plumbum), e' lassan készitti az embert a' kínos halálra, 's van idő Orvost hívatni; bort is édesítnek vele másutt; nállunk a' festők, fazakasok vagynak ennek inkább kitétetve. A' szalonna, a' 'siros, vajas ételek jók, mint védételek; az olaj is orvosság.

5.) *Pisgóltz* (Stibium), jó ellene olajat, szappanylevet, savót, tejét inni 'sat.

6.) *Egérkő* (arsenicum), mondatik az egérről, mely név és szín alatt kéretik, de a' mellyet tsak Orvos írására 's petsét alatt adhatni; a' titkos gyógyító pilulák és tseppek nagyobbára, különösen hideglelés ellen, abból készítettnek. A' gonosz ember is számítása szerént azt használja; a' köznép rühöt is gyógyít vele nagy veszedelmére; ez ellen az önkéntes hányás és hánytató (de nem aláfelé takarító) első és fődolog, azután a' sok téj, nádmezes víz, fekete szappany felolvasztva jó bőven, 1 rész szappany, 3 rész víz, árpakása főttye, sőt tentaivás is; *de etzetest, savanyút inni veszedelmes ilyen esetben, 's ezt különösen meg kell tartani.*

7.) *Értz savanyok* (acida mineralia), ú. m. büdskő, salétrom, választóvíz, sósavanyok; olajat bőven és krétát venni vízben, hasznos segítők.

8.) *Lúgsó* (Kali et Soda), ez ellen etzetes vizet inni jó.

9.) *Gipsz* ellen hányás és savanyú savó.

10.) *Fosforus* (Phosphorus) ellen sok vizet inni, és magnésiát venni vízbe, jó. (Chabert Úr bizonyosabbat 's jobbat tud ezeknél, de még nem mondotta-meg nekünk).

11.) *Üvegpör* ellen olaj, 'sír, liszt, keményítő felolvasztva bévenni valók.

HASZNÁLHATÓ KÖNYVEK.

- Pápai Páriz Ferentz, Pax Corporis. Kolo'svár. 1765.
 K. Mátyus István M. D. Ó és Új Diaeteticája 6 Dar.
 Po'sonban 1787 — 1793.
- Az egészséges hosszú Életről való szabad Elmél-
 kedések, mellyeket ajánl egy ORVOS (Vásár-
 helyi Sámuel), Kolo'svár. 1792.
- Egészséget tárgyazó Kátékhézis a' Köznépnek és az
 Oskolába járó gyermekeknek számára, Kolo's-
 vár. 1797.
- Hufeland Kristóf Vilhelm. Az emberi élet meg-
 hosszabbításának mestersége. 2 Dar. Magyarra
 fordította Kováts Mihály O. D. Pesten. 1799.
- Struvé Keresztely Ágoston. A' gyenge élet meg-
 hosszabbításának mestersége, 3 Dar. Magyarra
 fordította Kováts Mihály O. D. Pesten. 1802.
- Arany bánya, 5-ik és 6-ik Füzet Pest. 1829.
- Hygiasticá, vagy is Orvosi Oktatás, írta Csöbba Jó-
 'sef Orv.Dr. T. Nemes Somogy Várm. Physikus-
 sa. Pest. 1829.
- Dr. Faust Gesundheits-Katechismus, unter Leitung
 des Herrn Dr. Bernigau, vermehrt und verbes-
 sert von JustusGottfried Reinhardt. Leipzig. 1826.
- Frantz W. Wesener, Volständiger Gesundheits-Kate-
 chismus Westphaliens, Paderborn. 1821.
- Frantz Mal. Gesundheits-Katechismus, oder Unter-
 redungen mit reifererenKindern. Mannheim. 1801.
- Johann Jakob Gabriel. Von den Mitteln die Ge-
 sundheit zu erhalten. Zweite Auflage, Grätz. 1802.
- Johann Wetzler Gesundheits-Katechismus für Bür-
 ger und Landmann. Ulm. 1808.
- Ph. K. Hartmann Glückseligkeitslehre. Dessau,
 und Leipzig. 1808.
- Dr. C. H. Theodor Schreger Handbuch der Pa-
 storat Medicin. Halle. 1828.

M Ú T A T Ó T Á B L A.

Lap.

Bévezetés 9-10

E l s ő R è s z.

Épség és Szépség . . . . . 11-23.

M á s o d i k R è s z.

Élet és Egészség . . . . . 24-39.

H a r m a d i k R è s z.

Betegség és Gyógyulás . . . . . 40-57.

N e g y e d i k R è s z.

Véletlen Esetek és Mérgek . . . . . 58-70.

Használható Könyvek . . . . . 71.

